

૪૬૨૩

॥ શ્રીઃ ॥

ડૉક્ટર ભાંડારકરકૃત

સંસ્કૃત માગોપદેશિકા

ના

વ્યાકરણ સ્પષ્ટીકરણાર્થ

પ્રશ્નોત્તર નોટ.

છપાવી પ્રાગદ્ધ કરનાર

એસી જયરાંકર પ્રેમાનંદ

હિંદુ મારતર વ્યંગી તલ સંકલ્પ

વસેા

મુંબઈ.

સુખોદિપ્રકાશ યે પ્રેસ.

સંવત ૧૯૪૧ એકે ૧૯૧૨

સન ૧૯૪૧

(ડૉલી રાઈટ)

કિમત છ આના.

૪૬૨૩

॥ શ્રીઃ ॥

ડૉક્ટર બાંડારકરકૃત

સંસ્કૃત ભાગોપદેશિકા
ની

વ્યાકરણ સ્પષ્ટીકરણાર્થ
પ્રશ્નોત્તર નોટ.

છપાવી પ્રાસન્ન કરનાર
બેસી જયરાંકર પ્રેમાનંદ
હિંડ મારતર વ્યંગલા ૧૦ સ્ટુડ
વસો

મુ'બઈ.

“ સુખોદય પ્રકાશ ” પ્રેસ.

સવત ૧૯૪૭ ૨૬ ૧૯૧૨

સન ૧૯૨૧

(ડૉળી સ્ટાલ)

કિંમત છ આના.

પ્રસ્તાવિકા વિજ્ઞપ્તિ.

—:૦૦:—

યત્પાદપાંસુસંપર્કોદહલ્યાસીદપાંસુલા ॥

કારુણ્યસિંધવે તસ્મૈ નમો વૈદેહિ વંધવે ॥

આપણી સ્વ ભાષા જેમાંથી સર્વ અન્ય ભાષાઓનો જન્મ થયો છે, તે સુખદાયિની મનોહર ભાષાના ઉપર સાંપ્રત કાળના મારા સ્વદેશી બંધુઓનો અનાદર બેઠને હૃદય કેમ સશોક ન થાય ? અન્ય ભાષા ગમે તેવી કઠીણ અને અપરિચિત હોય છે તોપણ હાલનો વિદ્યાર્થી વર્ગ સહર તે શિખવાને પ્રવૃત્ત થાય છે, તેનું કારણ શું ? કારણ માત્ર એટલુંજકે આપણી સ્વભાષા સંસ્કૃત અતિ કઠીણ છે એવી પરંપરાથી ચાલી આવતીકિંવદન્તી (લોક વાયકા) ઉપર વિશ્વાસ રાખી તે શિખવાને માટે યત્નિ-ચિત્ પણુ શ્રમ વેઠતા નથી તેજ. અવશ્ય સંસ્કૃત ભાષા કઠીણ છે. અન્ય ભાષાઓની પેઠે સદજ અને સ્વલ્પ કાળમાં સાધિત થાય તેવી નથી, તોપણ આપણી દૃષ્ટિએ ઋષ્ટએ છીએ કે એ ભાષા જાણનારા ઘણા સમર્થ વિદ્વાનો આપણા દેશમાં છે. ઘણા યુરોપીયન વિદ્વાનોએ પણ આપણી એ પુણ્ય શ્લોકા ભાષાનું અધ્યયન કરી ઘણા પુસ્તકોનું અરે ! વેદ સરખાનું પણ ભાષાન્તર કર્યુંછે. એ પરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે એ ભાષા અસાધ્યતા નથીજ. પરંતુ સુશિક્ષક અને શિખનારા-ઓના લક્ષ અને શ્રમ સાધ્ય છે. દિન પ્રતિ દિન એ ભાષા શિખવા તરફ વધતા જતા વજ્રજુને લીધે આશા રહે છે કે પ્રતિદિન વિદ્વાનોની વૃદ્ધિ થશે. અસ્તુ !

હાલમાં શાળાઓમાં ડોક્ટર ભાંડારકરકૃત માર્ગોપદેશિકાનું ભાષાન્તર સર્વત્ર શિખવવામાં આવે છે. શ્રીમન્મહારાજ સયાજી-

રાવે ખેતાના રાજ્યની ગુજરાતીશાળાઓમાં એ પુસ્તક દાખલ કર્યું છે. તે ઉપરથી એ ઉદાર ચરિત્ નૃપતિવર્યનો સ્વભાષા ખીલવવા તથા તેનો ઉદ્ય ન્નેવાનો કેવો ઉત્સાહ છે તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. માર્ગોપદેશિકામાં બનતે પ્રયત્નો વ્યાકરણનું સ્પષ્ટીકરણ થયેલું છે. તથાપિ ઘણું પ્રસંગે વિદ્યાર્થી વર્ગ ગુંચવાય છે. એ ગુંચવાણ દૂર કરવાને ચિરકાળથી મારા લ્હદયમાં વિચારાંકુર ફુટ્યો હતો. તેમ આમ વર્ગ તરફથી પણ એ સંબંધી ઉપરા છાપરી માગણી થયાથી એ માર્ગોપદેશિકાપર વિદ્યાર્થી વર્ગનો સ્વદય પ્રયાસે પ્રવેશ થાય એવા ઉદ્દેશથી દરેક સ્થળે પુષ્કળ ઉદાહરણો આપી આ પ્રશ્નોત્તર લઘુનોટ એવી તેમજ ડૉક્ટર કીલહોર્નાદિ વિદ્વજ્જનવિરચિત વ્યાકરણોની સહાયવડે તૈયાર કરી છે. સર્વ પ્રયત્ને ને સેહેલી કરી છે. તથાપિ એ ગહન લાપામાં મળૌ વજ્રસમુક્તીર્ણે સૂત્રસ્યે વાસ્તિ મે ગતિઃ છે, તેથી કદાચ શબ્દ દોષાદિ સ્ખલન થયું હશે તો વિદ્વ ઢગં દુર્લભ કરશે એવી વિનયપૂર્વક વિનયમિ છે. માત્ર જ આ પ્રશ્નોત્તર લઘુ નોટ વિદ્યાર્થી વર્ગને ફળદાયક થશે તો મારો પ્રયત્ન સફળ થયો સમજીશ, અને વિદ્વર્ગને રચિત થશે તો તેમનો અનુગ્રહી થશ્નસ. તેમની તરફથી પ્રસંગાનુસાર સુધારા વધારા સંબંધી સૂચના થએ મહદુપકારપૂર્વક કબૂલ કરવામાં આવશે. એજ વિનયપૂર્વક વિનયના.

૧૨૦
તા. ૧. ૮. ૯૦. }

એચી ૪૦ પ્રે૦

અનુક્રમણિકા.

—:૦:—

૧	અક્ષરો	૧
૨	પરસ્પૃષ્ટી ક્રિયાપદો વર્તમાનકાળ	૪
૩	ઉપસર્ગો... ..	૧૦
૪	અકારાંત તથા ઈકારાંત પુલ્લિંગ તથા નપું- સકલિંગનાં નામો	૧૩
૫	આત્મનેપદી ક્રિયાપદો વર્તમાનકાળ... ..	૨૫
૬	કર્મણિવાચ્ય અથવા ભાવે ૩૫.૦	૨૭
૭	આકારાંત તથા ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામો...	૩૦
૮	પ્રથમ ભૂતકાળ... ..	૩૪
૯	ઉકારાંત તથા ઋકારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસ- કલિંગનાં નામો... ..	૩૭
૧૦	ઇ કારાંત, ઉ કારાંત, ઋકારાંત અને ઋ કારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામો	૪૪
૧૧	આશર્ય	૪૮
૧૨	કૃદંતો	૫૦
૧૩	વ્યંજનાંત નામો..	૫૫
૧૪	વિધ્યર્થ	૭૦
૧૫	સર્વનામ... ..	૭૩
૧૬	મનોં યત્નને માટે આપેલા ભાગમાં નવા આવેલા નિયમો વીગેરે.	૮૨

॥ श्रीगणाधिपोजयति ॥

संस्कृत भाषापट्टेशिकानी प्रश्नोत्तर नोट.

अक्षर.

सवाल—अक्षरना केटा भाग छे, ने ते किया किया?

जवाब—अक्षरना जे भाग छे. १ स्वर अने २ व्यंजन.

स०—स्वर केटा छे ने ते किया किया ?

ज०—स्वर १३ छे. तेजो अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, क, क, ल, ए, ऐ, ओ, अने औ छे.

स०—अनुस्वार तथा विसर्ग शाने कहुछे ?

ज०—अक्षरने भाये — आबुं निशान भूकवाभां आवे छे तेने अनुस्वार अने अक्षरनी आभन : आबुं निशान भूकवाभां आवे छे तेने विसर्ग कहु छे.

स०—अ, इ, उ, क, अने ल, ओ -इस्व अथवा दीर्घ स्वरनां गुण अने वृद्धिनां रूपे लजो.

ज०—

भूतस्वर	गुणरूप	वृद्धिरूप	भूतस्वर	गुणरूप	वृद्धिरूप
अ	अ	आ	क	अर्	आर्
इ	ए	ऐ	ल	अल्	आल्
उ	ओ	औ			

સ૦—વ્યંજનો કેટલા છે ને તે ક્રિયા ક્રિયા ?

જ૦—વ્યંજન ૩૩ છે. તેઓ ક્, ખ, ગ, ઘ, ઙ, ચ, છ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ત્, થ્, દ્, ધ્, ન્, પ્, ફ્, બ્, મ્, મ્, ય્, ર્, લ્, વ્, શ્, પ્, સ્, ને હ છે.

સ૦—વ્યંજનનાં મૂળ તથા મિશ્રસ્થાન કેટલાં છે ? તે ક્રિયાં ક્રિયાં? વ્યંજનોના ભાગ કેટલા છે ? ને ક્રિયા ક્રિયા ? અધોષ તથા ઘોષ વ્યંજન ક્રિયા ક્રિયા ? તથા એ સઘળું એક કોષ્ટક કહાડી બતાવો.

જ૦—૧ વ્યંજનનાં મૂળસ્થાન પાંચ તથા મિશ્ર એક એ પ્રમાણે છે છે. તેઓ ૧ કંઠસ્થાન, ૨ તાલુસ્થાન, ૩ મૂર્દ્ધસ્થાન, ૪ દંતસ્થાન, ૫ શ્લેષ્મસ્થાન, એ પાંચ મૂળ અને ૬ દંતોષ્ટ એ એક મિશ્ર એ પ્રમાણે છે.

૨ વ્યંજનના ચાર ભાગ છે. તેઓ કંઠસ્થાનાદિ દરેકમાં પાંચ પાંચ એ પ્રમાણે પાંચ સ્થાનમાં ક્ થી મ્ સુધી પેહેલા પચીસ ૧ સ્પર્શ, ય્ થી વ્ સુધી ચાર, ૨ અંતસ્થ અથવા અર્ધસ્વર, શ્ થી સ્ સુધી ત્રણ, ૩ ઉષ્માક્ષર, અને હ, ૪ મહાપ્રાણ છે.

૩ પેહેલા પાંચ વર્ગના દરેકના પેહેલા એમે અક્ષર તથા ઉષ્માક્ષર એ અધોષ છે.

૪ પેહેલા પાંચ વર્ગના દરેકના છેલ્લા ત્રણ ત્રણ અક્ષર તથા અંતસ્થ અને મહાપ્રાણ ઘોષ છે.

એ સઘળું નીચેના કોષ્ટકપરથી જણાશે.

કી, કુ, કૂ, કૃ, કૃ, કૃ, કે, કૈ, કો, કૌ. રૂના સાથે જ્યારે
ક્ર મળેછે ત્યારે રૂ ન થતાં ક્ર ને માથે ' આતું નિશાન કરવામાં
આવેછે. ઉ. ક્ર.

સ૦—જોડાક્ષર શાને કહેછે?

જ૦—એ કે વધારે વ્યંજનોની વચ્ચે કોઈપણ સ્વર
આવ્યા સિવાય તેઓ ભેગા થાય છે તેમને જોડાક્ષર કહેછે
ઉ. ગ્મ=ગ્+મ; જ્ઞ=જ્+ર; ક્ષ=ક્ષ+ત વીગરે.

પાઠ ૧ થી ૪ સુધી.

પરસ્મૈપદી ક્રિયાપદો. વર્તમાનકાળ.

સ૦—સંસ્કૃત ક્રિયાપદોના પ્રત્યયો કેટલી જાતના છે? તે
ક્રિયા ક્રિયા? ને જે ક્રિયાપદોને તે પ્રત્યયો લાગે છે ને કેવા ક્રિયા-
પદો કહેવાય છે?

જ૦—સંસ્કૃત ક્રિયાપદોના પ્રત્યયો બે જાતના છે. ૧
પરસ્મૈદ અને ૨ આત્મને પદ. જેમને પરસ્મૈપદ પ્રત્યયો લાગે
છે તે પરસ્મૈપદી ધાતુ અને જેમને આત્મનેપદ પ્રત્યયો લાગે છે
તે આત્મનેપદી ધાતુઓ કહેવાયછે. કેટલાક ધાતુઓ બે પ્રકાર-
માંથી ગમે તે પ્રકારના પ્રત્યયો લેછે. તેમને ઉભયપદી
ધાતુઓ કહે છે.

સ૦—સંસ્કૃત આપામાં વચન તથા પુરુષ કેટલાં છે, ને
તે ક્રિયાં ક્રિયાં?

જ૦—સંસ્કૃત આપામાં વચન ત્રણ છે. ૧ એકવચન
૨ દ્વિવચન અને ૩ બહુવચન. પુરુષ ત્રણ છે. ૧ પહેલો
૨ બીજો અને ૩ ત્રીજો પુરુષ.

૨૦—સંસ્કૃતમાં ગણુ કેટલા છે? તે ક્રિયા ક્રિયા? આ પુસ્તકમાં વિશેષે કરી કયા ગણાનું વર્ણન કરેલું છે?

૪૦—સંસ્કૃતમાં ગણુ દશ છે. પેહેલો, બીજો ત્રીજો દશ સુધી. આ પુસ્તકમાં પેહેલો, ચોથો. છઠો અને દશમો એટલા ગણાનું મુખ્યત્વેકરીને વર્ણન કરેલું છે. માત્ર બીજા ગણુના બે ધાતુ આપેલા છે. અને કર્મણિવાચ્યમાં આ સિવાયના પણ ગણુના બે ધાતુ આપેલા છે.

૨૦—વર્તમાનકાળના ત્રણે પુરૂષના અને ત્રણે વચનના પરસ્પૃષ્ટ પ્રત્યયો લખો.

૪૦—

	એકવચન	દ્વિવચન	ત્રિવચન
૧ લો પુરૂષ	મિ	વસ્	મસ્
૨ જો „	સિ	થસ્	થ
૩ જો „	તિ	તસ્	અન્તિ

૨૦—આ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં કયા ગણુના ધાતુઓમાં કયા વિકરણ પ્રત્યયો (ગણુને અનુસરી ધાતુ તથા પ્રત્યય વચ્ચે ઉમેરાતું નિશાન) ઉમેરવામાં આવેછે ?

૪૦—આ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં

- ૧ પેહેલા ગણુના ધાતુઓમાં અ ઉ• ની+અ+તિ;
- ૨ ચોથા ગણુના ધાતુઓમાં ય ઉ• નશ્+અ+તિ= નશ્યતિ;
- ૩ છઠા ગણુના ધાતુઓમાં અ ઉ• વિશ્+અ+તિ= વિશતિ;
- અને ૪ દશમા ગણુના ધાતુઓમાં અય ઉ• પૂજ્+અય+તિ=પૂજયતિ;

એ પ્રમાણે વિકરણ પ્રત્યયો ઉમેરવામાં આવેછે.

અને ૫ બીજા ગણના ધાતુઓને તેા પ્રત્યય લાગતાજ લગાડવામાં આવેછે. ઉ૦ અસ્+તિ=અસ્તિ; અદ્+તિ વીગરે.

સ૦—આ વિકરણ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં ધાતુઓમાં શો શો ફેરફાર થાયછે?

જ૦—આ વિકરણ પ્રત્યયો લગાડતા પેહેલાં

૧ પેહેલા ગણમાં સ્વરાંત (જેને છેડે સ્વર છે તે) ધાતુના અંત્યસ્વર (-હસ્વ કે દીર્ઘ) અને વ્યંજનાંત (જેને છેડે વ્યંજન છે તે) ધાતુના ઉપાંત્ય (છેડલા અક્ષરની પેહેલો અક્ષર) -હસ્વસ્વરનો ગુણ થાય છે.

ઉ૦ સ્વરાંત ધાતુનું ની+અ+તિ= ને +અ+તિ; વ્યંજનાંત ધાતુનું દ્ય્+અ+તિ=વ્રોધ્+અ+તિ=વ્રોધતિ.

૨ દશમા ગણમાં સ્વરાંત ધાતુના અંત્યસ્વર અને વ્યંજનાંત ધાતુના ઉપાંત્ય અંતી વૃદ્ધિ થાયછે. અને વ્યંજનાંત ધાતુના ઉપાંત્ય -હસ્વ સ્વરનો ગુણ થાયછે. કથ્, ગળ્, રજ્, પ્રથ્, સ્પૃહ્, મૃગ્, તથા બીજા કેટલાક ધાતુઓમાં આ ફેરફાર (ગુણ અગર વૃદ્ધિ) થતો નથી. ઉ૦ ચિ+અય+તિ=ચૈ+અય+તિ; તદ્+અય+તિ=તાદ્+અય+તિ=તાડયાતિ; ચુર્+અય+તિ=ચોર્+અય+તિ=ચોરયાતિ.

૩ છઠ્ઠા તથા એથા ગણના ધાતુઓમાં આ ફેરફાર થતો નથી ઉ૦ વિશ્ (ગ-૬)+અ+તિ=વિશતિ પણ વેશતિ નહીં; મુહ્ (ગ-૪)+અ+તિ=મુહ્યાતિ પણ મોહ્યાતિ નહીં.

સ૦—વિકરણ પ્રત્યયો લગાયા પછી તૈયાર થએલા રૂપમાં પ્રત્યય લાગતાં શું ફેરફાર થાયછે?

જ૦—૧ પહેલા પુરુષના મ્ અને વ્ થી શરૂ થતા પ્રત્યય પહેલાં પૂર્વનો (વિકરણ પ્રત્યયમાં રહેલો) અ દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ રક્ષ+અ+મિ=રક્ષ+આ+મિ=રક્ષામિ; ચુર્+અય+વસ્=ચૌર્+અયા+વસ્; નશ્+ય+મસ્=નશ્+યા+મસ્.

૨ અ થી શરૂ થતા પ્રત્યય પહેલાં પૂર્વના અનો લોપ થાયછે. ઉ૦ વસ્+અ+અન્તિ=વસ્+૦+અન્તિ=વસન્તિ.

સ૦—પ્રત્યયો લાગતાં અસ્ (ગ-૨)માં શું ફેરફાર થાયછે?

જ૦—બીજો પુરુષ એકવચન પ્રત્યય સિ લાગતાં અસ્ ધાતુના સ્ નો અને દ્વિવચન તથા ત્રિવચનના પ્રત્યયો લાગતાં અ નો લોપ થાય છે. ઉ૦ અસ્+સિ=અ+સિ=અસિ; અસ્+વસ્=સ્+વસ્; અસ્+થ=સ્+થ=સ્થ વાગે.

સંધિના નિયમો.

સ૦—ए, ऐ, औ અને औ પછી સ્વર આવે તો તે-મને ઠેકાણે શું મૂકવામાં આવેછે?

જ૦—ए, ऐ, औ અને औ પછી સ્વર આવે તો તેમને ઠેકાણે અનુક્રમે अय्, आय्, अव् અને आव् મૂકવામાં આવેછે. ઉ૦ ની+અ+તિ=ને+અ+તિ=નય્+અ+તિ=નયતિ; ચિ+અય્+તિ=ચૈ+અય્+તિ=ચાય્+અય+તિ=ચાયયતિ; મૂ+અ+તિ=મૌ+અ+તિ=મવ્+અ+તિ=મવતિ; અશ્વૌ+ઉત્પત-તઃ=અશ્વાવ્+ઉત્પતતઃ=અશ્વાવુત્પતતઃ

સ૦—અનુનાસિક સિવાય, કોષ્ઠપણુ સ્પર્શવ્યંજન (કૃથી મ્ સુધી) પછી અધોપ વ્યંજન આવે તો પૂર્વના વ્યંજનમાં શું ફેરફાર થાય છે?

જ૦—અનુનાસિક સિવાય કોષ્ઠપણુ સ્પર્શવ્યંજન પછી અધોપ વ્યંજન આવે તો પૂર્વના વ્યંજનને બદલે પોતાનાજ વર્ગનો પેહેલો અક્ષર મૂકાય છે. ઉ૦ અદ્+તિ=અત્ + તિ= અત્તિ; કકુમ્+પ્રાંત=કકુપ્+પ્રાંત=કકુપ્પ્રાંત વીગરે.

સ૦—પદને અંતે આવેલા સ્ અંતે રૂંતું શું થાય છે?

જ૦—૧ પદને અંતે આવેલા સ્ (એના પછી કોષ્ઠ પણુ અક્ષર હોય યા ન હોય તોપણુ) નો વિસર્ગ થાય છે. ઉ૦ વસ્+અ+તસ્=વસ્+અ+તઃ=વસતઃ.

૨ પદને અંતે આવેલા રૂંનો પણુ એના પછી અધોપ વ્યંજન આવેલો હોય અગર કશુંએ ન આવે તોએ વિસર્ગ થાય છે. ઉ૦ પુનર્+પુનર્=પુનઃપુનઃ.

એના પછી જો ધોપવ્યંજન કે સ્વર આવે તો રૂં કાયમ રહે છે. ઉ૦ પુનર્+અત્ર=પુનરત્ર; પુનર્+ન=પુનર્ન.

સ૦—નીચેના ધાતુનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપ લખો.

ની, મૂ, સ્, નૃત્, વિશ્, ચિ, તઙ્, જુર્, અસ્ (ગ-૨)
અને અદ્.

જ૦— એકવચન દ્વિવચન બહુવચન

ની (ગ-૨)

૧ કો પુરૂષ	નયામિ	નયાવઃ	નયામઃ
૨ જો પુરૂષ	નયસિ	નયથઃ	નયથ
૩ જો પુરૂષ	નયતિ	નયતઃ	નયન્તિ

(६)

अेउवयन द्विवयन अडुवयन

भ (३-१)

१ लो पु३५	भवामि	भवावः	भवामः
२ लो ,,	भवासि	भवथः	भवथ
३ लो ,,	भवाति	भवतः	भवन्ति.

(३-१)

१ लो पु३५	सरामि	सरावः	सरामः
२ लो ,,	सरासि	सरथः	सरथ
३ लो ,,	सराति	सरतः	सरान्ति

नृत् (३-४)

१ लो पु३५	नृत्यामि	नृत्यावः	नृत्यामः
२ लो ,,	नृत्यसि	नृत्यथः	नृत्यथ
३ लो ,,	नृत्याति	नृत्यतः	नृत्यन्ति

विश् (३-६)

१ लो पु३५	विशामि	विशावः	विशामः
२ लो ,,	विशसि	विशथः	विशथ
३ लो ,,	विशति	विशतः	विशान्ति

चि (३-१०)

१ लो पु३५	चाययामि	चाययावः	चाययामः
२ लो ,,	चाययसि	चाययथः	चाययथ
३ लो ,,	चाययाति	चाययतः	चाययन्ति

तड् (३-१०)

१ लो पु३५	ताडयामि	ताडयावः	ताडयामः
-----------	---------	---------	---------

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૨ જો પુરુષ	તાડયસિ	તાડયથઃ	તાડયથ
૩ જો ,,	તાડયાતિ	તાડયતઃ	તાડયન્તિ

ચુર્ (૧-૧૦)

૧ જો પુરુષ	ચોરયામિ	ચોરયાવઃ	ચોરયામઃ
૨ જો ,,	ચોરયાસિ	ચોરયથઃ	ચોરયથ
૩ જો ,,	ચોરયાતિ	ચોરયતઃ	ચોરયન્તિ

અસ્ (૧-૨)

૧ જો પુરુષ	અસ્મિ	સ્વઃ	સ્મઃ
૨ જો ,,	અસિ	સ્થઃ	સ્થ
૩ જો ,,	અસ્તિ	સ્તઃ	સન્તિ

અદ્ (૧-૨)

૧ જો પુરુષ	અદ્મિ	અદ્વઃ	અદ્મઃ
૨ જો ,,	અત્સિ	અત્થઃ	અત્થ
૩ જો ,,	અત્તિ	અત્તઃ	અદન્તિ

ઉપસર્ગો.

સ૮—ઉપસર્ગો ક્યાં મૂકવામાં આવેછે. અને તેઓ ધાતુઓની સાથે આવી શું ફેરફાર કરેછે?

જ૦—ઉપસર્ગો ધાતુની પૂર્વે આવેછે. તે ધાતુના અસલ અર્થમાં ન્યૂનાધિક કરી વિશેષ અર્થ ઉપજાવેછે. ઉ૦ ગच्छ-
ति=જાયછે અધિगच्छति=મેળવેછે.

સ૦—મુખ્ય ઉપસર્ગો તેમના અર્થ સાથે અને ધાતુ સાથે લાગવાથી ધાતુના અર્થમાં ફેરફાર કરી થએલા વિશેષ અર્થ સાથે જણાવે.

૪૦.—અતિ—હૃદયહાર; અતિક્રામ્યતિ તે હૃદયહાર પગડું
હારે છે, તે ઉલ્લંઘન કરે છે.

આધિ—ઉપર; અધિગચ્છતિ તે ઉપર થઇ જાય છે, તે મેળ-
વે છે, તે જાણી જાય છે.

અનુ—પાછળ, સરખું; અનુગચ્છતિ તે પાછળ જાય છે,
તે અનુસરે છે.

અભિ—તરફ, પાસે; અભિગચ્છતિ તે તરફ જાય છે, તે
પાસે જાય છે.

અવ—નીચે, દૂર; અવતરતિ તે નીચે જાય છે, તે ઉતરે છે.

આ—હૃદ અથવા મર્યાદાને અર્થે, ઉલટાપણા અર્થે, “સુધી”
ના અર્થે; આગચ્છતિ તે આવે છે. આરોહતિ તે (ઐશ્વર્ય) સુધી
ચઢે છે, વધે છે.

ઉત્—ઉંચે, ઉપર, વિશેષ; ઉત્પત્તિ તે ઉંચે જાય છે,
તે ટૂંકે છે, ઉદ્ગચ્છતિ, તે ઉંચે જાય છે, તે ઉંચે ચડે છે.

ઉપ—પાસે; ઉપગચ્છતિ તે પાસે જાય છે, તે મળે છે.

નિ—અંદર, નીચે; નિષીદતિ તે નીચે બેસે છે.

પરા—“પાછું” એવા અર્થે, ઉલટાપણાને અર્થે; પરાજ-
યતે તે હારે છે.

પ્રતિ—સાગા, ઉલટું; પ્રતિભાપતે તે જવાબ આપે છે.

પ્ર—આગળ; પ્રયાતિ તે આગળ જાય છે.

વિ—નહિ, જૂઠું, દૂર, વિશેષકરીને; વિશ્લિષ્યતિ તે જૂઠું
પડે છે.

સમ્—સાથે, એકઠાં; સંગચ્છતે તે સાથે જાય છે, તે મળે છે.

સં—ઈકારાંત અને ઉકારાંત ઉપસર્ગ પછી સૂચી શરૂ
થતો ધાતુ આવે તો સૂનું શું થાય છે?

૪૦—દેશાંત અને ઉકારાંત ઉપસર્ગ પછી સૂત્રી શરૂ થતો ધાતુ આવે તો સૂત્રો પ્રમાણ છે. ઉ• નિ+સીદતિ=નિપીદતિ; અભિ+સિચતિ=અભિષિચતિ.

એ સૂત્રા ઋ, ઋ ડે રૂ હોય તો સૂત્રો પ્રમાણ નથી. ઉ• અનુ+સરાતિ=અનુસરાતિ (સુપરથી); વિ+સ્રવતિ=વિસ્રવતિ (સુપરથી).

સ૦—પદાંત મૂળું શું થાય છે ?

૪૦—૧ પદાંત મ્ પછી કોઈપણ સ્પર્શવ્યંજન આવ્યો હોય તો મૂળે બદલે વિકલ્પે પૂર્વના અક્ષર ઉપર અનુસ્વાર મૂકાય છે, અથવા તો તેને ઠેકાણે પછીના વ્યંજનના સ્થાનને અનુનાસિક મૂકાય છે. ઉ• અહમ્+ચ=અહંચ ડે અહઞ્ચ; સમ્+ગચ્છતે=સંગચ્છતે ડે સઙ્ગચ્છતે.

૨ પદાંત મ્ પછી ય્, વ્, ડે લ્ હોય તો વિકલ્પે મૂળે બદલે પૂર્વના અક્ષર ઉપર અનુસ્વાર મૂકાય છે, અથવા તો તેને ઠેકાણે નાસિકાસ્થાને બોલાતો ય્, વ્, ડે લ્ થાય છે. ઉ• ધર્મમ્+વ્યાખ્યાસ્યામઃ=ધર્મ વ્યાખ્યાસ્યામઃ ડે ધર્મવ્યાખ્યાસ્યામઃ; તરુમ્+લુનાતિ=તરુંલુનાતિ ડે તરુલુંનાતિ વીગરે.

૩ પદાંત મ્ પછી શ્, પ્, સ્, ર્, ડે હ્ હોય તો મૂળે બદલે પૂર્વના અક્ષર ઉપર અવશ્યે અનુસ્વાર મૂકવામાં આવે છે. ઉ• તમ્+શત્રુમ્=તંશત્રુમ્; તમ્+હ=તંહ; રામમ્+સ્તૌતિ=રામંસ્તૌતિ; પ્રજામ્+રક્ષતિ=પ્રજાંરક્ષતિ; ગણપતિમ્+પ્રદાનનંચ=ગણપતિંપ્રદાનનંચ.

પાઠ પ થી ૯ મુઢી.

અ કારાંત તથા ઈ કારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસકલિંગ-
નાં નામો.

સ૦--સંસ્કૃત નામોને વિભક્તિ તથા લિંગ કેટલાં છે ને
તે કિયાં કિયાં ?

જ૦--સંસ્કૃત નામોને વિભક્તિ આઠ છે. ૧ પ્રથમા,
૨ દ્વિતીયા, ૩ તૃતીયા, ૪ ચતુર્થી, ૫ પંચમી, ૬ ષષ્ઠી
૭ સપ્તમી, ને સંયોધન; અને લિંગ ત્રણ છે. ૧ પુલ્લિંગ
(નરજાતિ), ૨ સ્ત્રીલિંગ (નારજાતિ) ને ૩ નપુંસકલિંગ
(નાન્યતરજાતિ)

સ૦--અ કારાંત તથા ઈ કારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસકલિંગ-
ના નામના પ્રથમ સાત વિભક્તિના પ્રલયો લખ્યા તથા સંયો-
ધન શી રીતે થાયછે તે જણાવો.

જ૦--(૧) અ કારાંત પુલ્લિંગ.

	એકવચન.	દ્વિવચન.	અદુવચન.
પ્રથમા	સ્	ઔ	અસ્
દ્વિતીયા	મ્	,,	આન્
તૃતીયા	ઇન	મ્યામ્	એસ્
ચતુર્થી	ય	,,	મ્યસ્
પંચમી	આત્	,,	,,
ષષ્ઠી	સ્	ઓસ્	નામ્
સપ્તમી	ઇ	,,	વુ

અ કારાંત નપુંસકલિંગ.

પ્ર૦ તથા દ્વિ૦ મ્ ઈ આનિ

તૃતીયા એકવચનથી સપ્તમી બહુવચન સુધી પુલ્લિંગ પ્રમાણે

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

૬ કારાંત પુલ્લિંગ.

પ્ર૦	સ્	૦	અસ્
દ્વિ૦	સ્	,,	ન્
તૃ૦	ના	મ્યામ્	મિસ્
ચ૦	ઁ	,,	મ્યસ્
પં૦	અસ્	,,	,,
પ૦	,,	ઓસ્	નામ્
સ૦	ઔ	,,	પુ

૬ કારાંત નપુંસકલિંગ.

પ્ર૦ તથા દ્વિ૦	૦	ઈ	ઈ
તૃ૦	આ	મ્યામ્	મિસ્
ચ૦	ઁ	,,	મ્યસ્
પં૦	અસ્	,,	,,
પ૦	,,	ઓસ્	નામ્
સ૦	ઈ	,,	પુ

(૨) ૬ કારાંત નામના સંબોધન એકવચનમાં મૂળ રૂપજ વપરાય છે. ૬ કારાંત પુલ્લિંગમાં અંત ૬ નો ગુણ થાય છે. ૬ કારાંત નપુંસકલિંગમાં ગુણ નિકલ્પે થાય છે. ઉન્નૃપ, ૬ કારાંત પુલ્લિંગ, , વન ૬ કારાંત નપુંસકલિંગ; હરે, ૬ કારાંત પુલ્લિંગ; વારિ કે વારે, ૬ કારાંત નપુંસકલિંગ,

દ્વિવચન તથા બહુવચન બધાં એ નામનાં પ્રથમા વિભક્તિ પ્રમાણે થાય છે. ઉ૦

દ્વિવચન. બહુવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

પ્રથમા	હરી	હરયઃ	નૃપૌ	નૃપાઃ
સંબોધન	હરી	હરયઃ	નૃપૌ	નૃપાઃ
પ્રથમા	વારિણી	વારોણિ	વને	વનાનિ
સંબોધન	વારિણી	વારોણિ	વને	વનાનિ.

(આ ઉદાહરણોમાં પ્રત્યયો લાગનાથી સંધિ વીગેરેના થતા ફેરફારો અગાડી દર્શાવવામાં આવ્યો. પૂર્ણરૂપે માત્ર સંસ્કૃતમાં સંસ્કૃત જાણવામાં છે.)

સં-—આ પ્રલયો લાગતા પેહેલાં નામમાં શું ફેરફાર થાય છે?

જા-—

૧ અ કારાંત પુલ્લિંગ તથા નપુંસકલિંગમાં.

ય ચતુર્થી એક વચન, મ્યામ્ તૃતીયા, ચતુર્થી, પંચમી દ્વિવચન અને નામ્ પછી બહુવચન પ્રલયો લાગતા પેહેલાં નામનો અંત અ દીર્ઘ થાય છે; અને મ્યસ્ ચતુર્થી તથા પંચમી બહુ વચન, ઓસ્ પછી તથા સપ્તમી દ્વિવચન અને પુ સપ્તમી બહુ વચન પ્રલયો પેહેલાં અ નો ન થાય છે. ઉ૦ સૂદ+ય=સૂદા+ય=સૂદાય; સૂદ+મ્યામ્=સૂદા+મ્યામ્=સૂદામ્યામ્; સૂદ+નામ્=સૂદા+નામ્=સૂદાનામ્. સૂદ+મ્સૂ=સૂદે+મ્યઃ = સૂદેમ્યઃ; સૂદ+ઓસ્=સૂદે+ઓ=સૂદય્+ઓઃ=સૂદયોઃ; સૂદ+પુ=સુદે+પુ=સૂદેપુ.

૨ ઈ કારાંત પુલ્લિંગમાં.

(અ) પ્રથમા તથા દ્વિતીયા દ્વિવચનમાં, અને દ્વિતીયા બહુવચન પ્રલય નૂ તથા પછી બહુવચન પ્રલય નામ્ પેહેલાં અંત ઈ દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ રવિ+૦ = રવી+૦=રવી; રવિ+ન્=રવી+ન્=રવીન્; અલિ+નામ્=અલી+નામ્=અલીનામ્.

(આ) પ્રથમા બહુવચન તથા પંચમી તથા પછી એકવચન પ્રત્યય અસ્ અને ચતુર્થી એકવચન પ્રત્યય ઇ લાગતા પેહેલાં અંત્ય ઈ નો ગુણ થાયછે, અને આ ગુણ થયા પછી પંચમી તથા પછી એકવચન પ્રત્યય અસ્ ના અ નો લોપ થાય છે. ઉ૦ હરિ+અસ્=હેર+અસ્=હરય્+અસ્=હરયઃ; (પ૦ બહુ૦) હરિ+અસ્=હેર+અસ્=હેર+અસ્=હેર; (પં૦ તથા પ૦ એક૦); હરિ+અસ્=હેર+અસ્=હરય્+અસ્=હરયે.

(ઈ) સપ્તમી એકવચન પ્રત્યય ઔ પેહેલાં અંત્ય ઈ નો લોપ થાય છે. ઉ૦ હરિ+ઔ=હર+ઔ=હરૌ.

૩ ઈ કારાંત નપુ'સકલિંગમાં.

(અ) સ્વરથી શરૂ થતા પ્રત્યય પેહેલાં ઈ કારાંત નપુ'સકલિંગના નામને ન ઉમેરવામાં આવેછે. તેથીકરી ન સાથે પ્રત્યયો નીચે પ્રમાણે થાયછે, અને પછી ન ઉમેરવાની જરૂર પડતી નથી.

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ૦ તથા દ્વિ૦	૦	ની	નિ
તૂ૦	ના	મ્યામ્	મિસ્
ચ૦	ને	,,	મ્યસ્
પં૦	નસ્	મ્યામ્	મ્યસ્
ષ૦	,,	નોસ્	નામ્
સ૦	નિ	,,	પુ

(આ) પ્રથમા તથા દ્વિતીયા બહુવચન પ્રત્યય નિ તથા પછી બહુવચન નામ્ પેહેલાં અંત્ય ઈ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ વારિ+નિ=વારી+નિ; વારિ+નામ્=વારી+નામ્.

સં—અ ક આ પછી એ, એ, ઓ ક ઔ આવે તે શી સંધિ થાય ?

જા—૧ અ ક આ પછી એ ક એ આવે તો પાસે આવેલા સ્વરે બળી જઈ તેમને ઠેકાણે એ થાયછે. ઉં તવ+एषा= तवैषा; वन+ऐस्=वनैः

૨ અક આ પછી ઓ ક ઔ આવે તો પાસે આવેલા સ્વરે બળી જઈ તેમને ઠેકાણે ઔ થાય છે. ઉં તવ+औ दनः=तवौदनः; नृप+औ=नृपौ.

સં—છેલ્લા ચાર સ્વરો સિવાય સર્વણ સ્વરોની સંધિ શી ?

જા—છેલ્લા ચાર સ્વરો (એ, એ, ઓ, ઔ) સિવાય ડોષપણુ -દ્વચ કે દીર્ઘ સ્વર પછી તેનો તેજ -દ્વચ કે દીર્ઘ સ્વર આવે તો એ સ્વરે બળી જઈ તેમને ઠેકાણે દીર્ઘ સ્વર મૂકવામાં આવેછે. ઉં નૃપ+अस्=नृपाः; सूद+आन्=सूदान्; दधि+इह=दधीह; भानु+उदय=भानूदय.

સં—ન નો ન્ ક્યારે થયો છે ?

જા—૧ પદની અંદર ક્ષ, ર્ કે પ્ પછી લાગ્યોજ ન આવે તો ન નો ન્ થાય છે. ઉં પितृ+नाम्=पितृ+णाम्=पितृणाम्; कृ+न=कीर्+न=कीर्ण; मुप्+ना+ति=मुष्णाति (ગ-૯ વર્તમાનકાળ ત્રિજો પુરુષ એકવચન.)

૨ વળી ક્ષ, ર્ કે પ્ અને ન્ ની વચ્ચે એટલે ક્ષ ને ન ર્ ને ન્ તથા પ્ ને ન્ ની વચ્ચે સ્વર, ્ સિવાયનો અર્ધ સ્વર, મહાપ્રાણ અને કંઠ્ય કે ઓષ્ઠ્ય વર્ગનો વ્યંજન હોય તો પણ ન્ નો ન્ થાયછે. નૃપ+इन्=न्+क्ष+प्+अ+इ+न्+अ=न्+क्ष+प्+अ+इ+ण्+अ=नृप+इण्; मूर्ख+नाम्=मूर्खा+नाम्= मूर्+र्+ख्+आ+न्+

આમ્=મૂ+ર્+ઋ+આ+ણ્+આમ્=મૂર્ઘાણામ્; ઋષિ+
ના = ઋ+પ્+ઇ+ન્+આ = ઋ+પ્+ઇ+ણ્+આ =
ઋપિણા.

૩ પરંતુ ન્ પદને અંતે આવે તો ન્ નો ણ થતો નથી. ઉ૦
ઠપાન્.

સ૦—અ કે આ પછી ઈ, ઉ, ક, કે લ્, આવે તો સંધિ શી?

જ૦—અ કે આ પછી -દસ્વ કે દીર્ઘ ઈ, ઉ, ક કે લ્
આવે તો પાસે આવેલા એ સ્વરો બદલ પછીના સ્વરનો ગુણ
મૂકાય છે.

ઐટલે અ કે આ+ઈ કે ઈ=ઞ. ઉ૦ ગણ+ઈશ=ગણ્+અ+
ઈ+શ=ગણ્+અ+શ=ગણેશ; ફલ+ઈ=ફલે.

અ કે આ+ઉ કે ઊ=ઑ. ગંગા+ઉદકં=ગંગ્+આ+
ઉ+દકં=ગંગ્+ઑ+દકં=ગંગોદકં.

અ કે આ+ઋ કે ઋ=અર્. ઉ૦ તવ+ઋદ્ધિ=તવ્+અ+
ઋ+દ્ધિ=તવ+અર્+દ્ધિ=તવર્દિ.

અ કે આ+લ્=અલ્. ઉ૦ તવ+લ્કાર=તવ્+અ+લ્કાર=
તવ્+અલ્+કાર= તવલ્કાર.

સ૦—-દસ્વ કે દીર્ઘ ઈ, ઉ, ક, લ્, પછી ડ્રાષ્ટ વિવર્ણ-
સ્વર આવે તો સંધિ શી ?

જ૦—-દસ્વ કે દીર્ઘ ઈ, ઉ, ક, લ્, પછી ડ્રાષ્ટ વિવર્ણ
(પોતાના સિવાય બીજા) સ્વર આવે તો તેમને ડેકાણે અનુક્રમે
ય્, વ્, ર્, લ્, મૂકાય છે એટલે

ઈ કે ઈ+વિવર્ણસ્વર=ય્+વિવર્ણસ્વર. ઉ૦ હરિ+ઓસ્=
હર્+ઈ+ઓસ્=હર્+ય્+ઓસ્=હર્યો:

उ ३ ऊ+विबर्त्य स्वर=वृ+विबर्त्य स्वर उ० तु+इह=वृ+
उ+इह=वृ+वृ+इह=विविह.

क ३ क+विबर्त्य स्वर=रू+विबर्त्य स्वर उ० पितृ+इ-
च्छा=पितृ+क+इच्छा=पितृ+रू+इच्छा=पित्रिच्छा.

ल+विबर्त्य स्वर=लृ+विबर्त्य स्वर उ० लृ+अनुबन्धः=लृ+
अनुबन्धः=लनुबन्धः

सं०--समुद्र पु०लि०ग. फल नपु०सक०लि०ग, कपि पु० अने
वारि न० नागनां ३पौ लपौ.

७४०-- अेकवचन. द्विवचन. णवचन.

समुद्र (पु०)

प्र०	समुद्रः	समुद्रौ	समुद्राः
द्वि०	समुद्रम्	,,	समुद्रान्
तृ०	समुद्रेण	समुद्राभ्याम्	समुद्रैः
च०	समुद्राय	,,	समुद्रेभ्यः
पं०	समुद्रात्	,,	,,
ष०	समुद्रस्य	समुद्रयोः	समुद्राणाम्
स०	समुद्रे	,,	समुद्रेषु
सं०	समुद्र	समुद्रौ	समुद्राः

फल (न०)

प्र०-द्वि०	फलम्	फले	फलानि
तृ०	फलेन	फलाभ्याम्	फलैः
च०	फलाय	,,	फलेभ्यः
पं०	फलात्	,,	,,
ष०	फलस्य	फलयोः	फलानाम्

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
સં	ફલે	ફલયોઃ	ફલેષુ
સં	ફલ	ફલે	ફલાનિ

કપિ (પુ.)

પ્ર.	કપિઃ	કપી	કપયઃ
દ્વિ.	કપિમ્	,,	કપીન્
ત્રિ.	કપિના	કપિમ્યામ્	કપિભિઃ
ચ.	કપયે	,,	કપિમ્યઃ
પં.	કપેઃ	,,	,,
પં.	,,	કપ્યોઃ	કપીનામ્
સં.	કપૌ	,,	કપિષુ
સં.	કપે	કપી	કપયઃ

વારિ (ન.)

પ્ર. - દ્વિ.	વારિ	વારિણી	વારીણિ
ત્રિ.	વારિણા	વારિમ્યામ્	વારિભિઃ
ચ.	વારિણે	,,	વારિમ્યઃ
પં.	વારિણઃ	,,	,,
પં.	,,	વારિણોઃ	વારીણામ્
સં.	વારિણિ	,,	વારિષુ
સં.	વારિ ડુ વારે	વારિણી	વારીણિ

સં—એ ડુ ઓ પછી અ આવે તો સંધિ થી ?

જા—પદને અંતે આવેલા એ ડુ ઓ પછી અ આવે તો
અ કાર પૂર્વના સ્વરમાં સમાય છે. એટલે તે બોલાતો નથી તેમ

લખાતોએ નથી, અને તેને ઠેકાણે આવું ડ અવગ્રહ ચિન્હ ધણું ખરું મૂકવામાં આવે છે. ઉ૦ રામોડશ્વમા રોહતિ, લોકે-ડનુમયતે.

સ૦—નામ તથા ક્રિયાપદના દ્વિવચનને છંડે ર્ઐ, ઝ કે એ હોય અને તેના પછી કોઇ પણ સ્વર આવે તો સંધિ શી ?

જ૦—નામ તથા ક્રિયાપદના દ્વિવચનને છંડે ર્ઐ, ઝ કે એ હોય અને તેના પછી કોઇ પણ સ્વર આવે તો તેની સંધિ થતી નથી. ઉ૦ ગિરીઆરોહતિ; યજાવહે ર્ઐહ; માનૂ આસ્તામ્.

સ૦—છેલ્લા ગાર સ્વરે સિવાય કોઇ પણ સ્વર પછી ક્ર આને તો સંધિ શી ?

જ૦—છેલ્લા ગાર સ્વરે સિવાય કોઇ પણ સ્વર પછી ક્ર આવે તો સંધિ કરે, અથવા તો સંધિ ન કરતાં માત્ર પૂર્વનો દીર્ઘ સ્વર -હસ્વ થાય. ઉ૦ દેવ+ક્રપિ=દેવાર્પિ; ઃ દેવક્રપિ વિશ્વશંભુવા+ક્રતાવરી=વિશ્વશંભુવક્રતાવરી. (ક્રગ્વેદે)

સ૦—જેડે આવેલા દંસ અને તાલવ્ય વ્યંજનની સંધિ શી ?

જ૦—જ્યારે સ્ કે દંસવર્ગનો વ્યંજન સ્ કે તાલવ્ય વર્ગના વ્યંજન સાથે જોડાય છે ત્યારે દંસને ઠેકાણે તાલવ્ય મૂકાય છે. એટલે સ્ ને ઠેકાણે શ્, ત્ ને ઠેકાણે જ્, દ્ ને ઠેકાણે જ્ઞ વીગરે ઉ૦ અરીન્+જયતિ=અરીન્જયતિ; તત્+ચક્રે=તચ્ચક્રે; રાજન્+અસ્=રાજ્+ઞ્+અસ્=રાજ્ઞ+અસ્=રાજ્ઞઃ (અસ્ પ્ર-ત્યય પેહેલાં રાજન્માંના અ નો લોપ થાય છે, તે હકીકત અન્ છેડાવાળા નામની હકીકતમાં આગળ આવશે.)

સ૦—જેડે આવેલા દંસ અને મૂર્ધન્ય વ્યંજનની સંધિ શી ?

જ૦—જ્યારે દંસ અને મૂર્ધન્ય વ્યંજનો જેડે આવે છે ત્યારે દંસને ઠેકાણે મૂર્ધન્ય મૂકાય છે. એટલે સ્ ને બદલે પ્ ત્ ને

અદ્યે ટ્. ટ્ ને અદ્યે ડ્, વીગેરે ઉ. તત્+ટીકતે=તટીકતે;
કૃષ્+ત=કૃષ્+ટ=કૃષ્ટ (ભૂતકર્મણિ ૩૫ કૃદંત) વીગેરે.

સ૦—અનુનાસિક સિવાય કોષ્ઠપણુ વ્યંજન પછી ઘોષ
વ્યંજન કે સ્વરાદિ શબ્દનો આદિસ્વર આવે તો શી સંધિ થાય ?

જ૦—અનુનાસિક સિવાય કોષ્ઠપણુ વ્યંજન પછી ઘોષ
વ્યંજન કે સ્વરાદિ શબ્દનો આદિ સ્વર આવે તો તે પહેલાંનો
વ્યંજન પોતાના સ્થાનમાં પોતાના વર્ગનો ત્રીજો અક્ષર મૂકે છે
ઉ. ગ્રામાત્+આગच्छति=ગ્રામાદાગच्छति; સમ્યક્+ઉક્તમ્=
સમ્યગુક્તમ્; પરિત્રાટ્+ગच्छति=પરિત્રાङ्गच्छति; કકુપ્+
દ્રષ્ટા=કકુવ્દ્રષ્ટા વી.

સ૦—ર પછી ર્ આવે તો સંધિ શી ?

જ૦—ર પછી ર્ આવે તો પૂર્વના ર્ નો લોપ થાય છે,
અને તેની પહેલાંનો સ્વર નદસ્વ હોય તો લઘિ થાય છે. પુનર્
+રમતે=પુનારમતે

સ૦—વિસર્ગનો ક્યારે ઓ, ક્યારે ર્, ક્યારે શ્, પ્, કે સ્
થાય છે, અને ક્યારે તે લોપાય છે ?

જ૦—૧ વિસર્ગની પૂર્વે અ હોય અને તેના પછી અ કે કોષ્ઠ
ઘોષ વ્યંજન આવે તો વિસર્ગનો ઉ થાય છે, અને તે ઉ
પૂર્વના અ સાથે મળી બંધાયો ઓ થાય છે. ઉ. રામઃ+
અશ્વમ્=રામો+અશ્વમ્=રામોઽશ્વમ્; જનઃ+વદતિ=
જનોવદતિ.

૨ વિસર્ગની પૂર્વે અ કે આ સિવાય કોષ્ઠપણુ સ્વર હોય અને
વિસર્ગની પછી સ્વર કે ઘોષ વ્યંજન હોય તો વિસર્ગનો
ર્ થાય છે. ઉ. નૃપતિઃ+જયતિ=નૃપાતિર્+જયતિ=

નૃપતિર્જયતિ; કપિભિઃ+અજયત્=કપિભિર્+અજયત્=કપિભિરજયત્.

- ૩ (અ) વિસર્જના પછી ચ્, ણ્ આવે તો વિસર્જનો શ્, ટ્, કે, ણ્ આવે તો પ્ અને ત્ કે થ્ આવે તો સ્ થાયછે.
 ૬૦ રામઃ+ચરતિ=રામશ્ચ+રતિ; હરિઃ+ટીકતે=હરિ-ટીકતે; બાહુભિઃ + તરતિ=બાહુભિસ્તરતિ; શત્રુઘ્નઃ+છત્રં=શત્રુઘ્નશ્છત્રમ્.

(આ) વિસર્જના પછી શ્, પ્ કે સ્ આવે તો વિસર્જ એમનો એમ રહે છે અગર તેને ઠેકાણે અનુક્રમે શ્, પ્ કે સ્ મૂકાય છે ૬૦ ક્રપિઃ+શામ્યતિ=ક્રપિઃશામ્યતિ કે ક્ર-પિશામ્યતિ,

- ૪ (અ) વિસર્જની પૂર્વે આ હોય અને તેની પછી કોઇપણ સ્વર અગર લોપ વ્યંજન આવે તો વિસર્જનો લોપ થાય છે ૬૦ પુર્યાઃ+આગચ્છતિ=પુર્યા આગચ્છતિ; જનાઃ+વદન્તિ=જનાવદન્તિ.

(આ) વળી વિસર્જની પૂર્વે અ હોય અને તેની પછી અ સિવાય કોઇપણ સ્વર આવે તોપણ વિસર્જનો લોપ થાય છે ૬૦ બુધઃ +ઇચ્છતિ=બુધઇચ્છતિ

વિસર્જનો લોપ થવાથી બે સ્વરો પાસે આવે તો તેની સંધિ થતી નથી ૬૦ પુર્યા આગચ્છતિ; બુધઇચ્છતિ.

૨૦—પદાંત ન્ નો ક્યારે અનુસ્વાર પૂર્વક વિસર્ગ થાય છે ?

૧૦—પદાંત ન્ પછી ચ્, ણ્, ત્, થ્, ટ્ કે ણ્ આવે તો ન્ નો અનુસ્વાર તથા વિસર્ગ થાય છે. ૬૦ સમુદ્રાન્+તરતિ=સમુદ્રાંઃ+તરતિ=સમુદ્રાંસ્તરતિ; પુમાન્+ચરતિ=પુમાંઃ+ચરતિ પુમાંશ્ચરતિ; ગ્રંથાન્+ટીકતે=ગ્રંથાંઃ+ટીકતે=ગ્રંથાંટીકતે.

સ૦—નીચેના ક્રિયાપદો તથા અવ્યયો સાથે સંબંધ ધરાવતા પદો કય વિભક્તિમાં આવે છે ?

(ક) ગતિવાચક ક્રિયાપદો (રુ) ગુસ્સો, દ્રેષ, ચડસા ચડસી અને અદેખાઇના અર્થના ક્રિયાપદો.

(ગ) “ હેલું હોવું ” એવા અર્થમાં વૃ ધાતુ; અને સ્પૃહ ધાતુ (ઘ) સહ, નમઃ, સ્વાસ્તિ અને વિના એ અવ્યયો.

જ૦—(ક) ક્રિયાપદ ગતિવાચક હોય તો જે સ્થાને જતાવતું છે તે સ્થાન બતાવનાર શબ્દ દ્વિતીયા કે ચતુર્થી વિભક્તિમાં વપરાય છે. ઉ૦ મનુષ્યો ગ્રામં ગચ્છતિ કુ ગ્રામાય ગચ્છતિ.

(રુ) ક્રોધ દ્રોહ, ધર્ષ્યા અને અસૂયા (ગુસ્સો દ્રેષ, ચડસા ચડસી અને અદેખાઇ) ના અર્થના ક્રિયાપદો સાથે જેના ઉપર આમનો વિકાર થાય છે તે બતાવનાર શબ્દ ચતુર્થીમાં વપરાય છે. ઉ૦ હરયે નૃપતિઃ કુપ્યતિ

(ગ) વૃ ધાતુનો અર્થ “ લેણુદાર હોવું ” થાય છે ત્યારે લેણુદારનું નામ ચતુર્થીમાં ને લેણું બતાવનાર શબ્દ દ્વિતીયામાં વપરાય છે. ઉ૦ હરિરશ્વપતયે શતં ધારયતિ.

સ્પૃહ ક્રિયાપદ સાથે પણ ધ્વિજિત વસ્તુવાચક શબ્દ ચતુર્થીમાં આવે છે. ઉ૦ બાલકો મોદકાય સ્પૃહયતિ.

(ઘ) જે પદોને સહ જોડવામાં આવે છે તે તૃતીયામાં નમઃ તથા સ્વાસ્તિ જોડવામાં આવે છે તે ચતુર્થીમાં અને વિના જોડવામાં આવે છે ને દ્વિતીયા, તૃતીયા અને પંચમીમાં આવે છે. ઉ૦ પુત્રૈઃસહ ગચ્છતિ; નમો દેવંમ્યઃ; સ્વાસ્તિ હરયે; વધાદ્વિના નશામ્યત્યારિઃ; પુસ્તકેનાવિના કિંગચ્છસિ; શિવભક્તિવિના રાજન.

૨૦—કેટલાક દ્વિકર્મક ધાતુઓ ઉદાહરણ સાથે લખો.

૪૦—ની, પ્રચ્છ, યાચ્, કથ્ તથા એવાજ અર્થે ગતા-વનારા ધાતુઓ દ્વિકર્મક છે. ઉત્ પ્રામમત્તનયાતિ; માણવકં-માર્ગં વૃચ્છતિ; ધનિકં દ્રવ્યં યાચતે; રામં વાર્તામકથયમ્.

૨૦—અવ્યય શાને કહે છે ?

૪૦—જેમને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગતા નથી એટલે જેમનાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપ થતાં નથી તેમને અવ્યય કહે છે. ઉત્ અધુના, યતઃ, ચ, વા, યથા, કથમ્ વાગેરે.

૨૦—વિશેષણને જ્ઞતિ, વચન, વિભક્તિ શા પ્રમાણે લાગે છે ?

૪૦—વિશેષણને જ્ઞતિ, વચન, વિભક્તિ તેના વિશેષ્ય પ્રમાણે લાગે છે. ઉત્ આચારઃ પ્રશસ્યઃ; લાંગૂલં દીર્ઘમ્ વાગેરે.

૨૦—ચ અને વા એ અવ્યયો શી રીતે વપરાય છે ?

૪૦—જો પદો જોડવાં હોય કે છુટાં પાડવાં હોય તો તે સઘળાને છંદે એકજવાર કે દરેકને છંદે જૂદી જૂદી વાર ચ કે વા મૂકાય છે. ઉત્ હરિશ્ચ ગોવિંદશ્ચ ગચ્છતઃ કે હરિર્ગોવિંદશ્ચ ગચ્છતઃ; હરિર્ગોવિંદો વા રમતે કે હરિર્વા ગોવિંદો વા રમતે.

પાઠ ૧૦—૧૧.

આત્મનેપદી ક્રિયાપદો વર્તમાનકાળ.

૨૦—વર્તમાનકાળ ત્રણે પુરૂષના અને ત્રણે વચનનાં આત્મનેપદ પ્રત્યયો લખો.

૪૦ એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

૧ શ્રો પુરુષ	ઇ	વહે	મહે
૨ જો ,,	સે	ઇથે	ધ્વે
૩ જો ,,	તે	ઇતે	અન્તે.

સ૦—આ પ્રત્યયો પેહેલાં ધાતુઓમાં શું શું ફેરફાર થાય છે ?

જ૦—(અ) પરસ્મૈપદ પ્રત્યય લાગતાં ધાતુઓમાં જે વિકરણ પ્રત્યયો ઉમેરાય છે તે આ પ્રત્યયો લાગતા પેહેલાં પણ ઉમેરાય છે, અને તેમાં થતા ગુણ વૃદ્ધિ વીગેરે ફેરફારો થાય છે. ઉ૦ અભિવાદ્+અય+તે=અભિવાદયતે; શુભ્+અ+તે=શોભતે; અનુરૂઘ્+અ+તે=અનુરૂઘ્યતે વીગેરે.

(આ) છઠ્ઠા ગણના ધાતુને છેડે ક્ર હાય તો તે ક્ર નો રિ થાય છે અને વિકરણ પ્રત્યય અ ની સાથે રિય થાય છે. (પાછળ જણાવેલા અસવર્ણસ્વરની સંધિના નિયમ પ્રમાણે ર્ય નહીં) ઉ૦ મૃ+અ+તે=મ્+રિ+અ+તે=મ્+રિય+તે=મ્રિય-તે અને તેજ પ્રમાણે દૃ તથા પૃ પરથી દ્રિયતે, પ્રિયતે વીગેરે.

સ૦—વિકરણ પ્રત્યય લગાડ્યા પછી તૈયાર થએલા રૂપમાં શું ફેરફાર થાય છે ?

જ૦—વિકરણ પ્રત્યય લગાડ્યા પછી તૈયાર થએલા રૂપમાં પ્રત્યય લાગતા પેહેલાં પરસ્મૈપદી ધાતુઓની માફકજ ફેરફાર થાય છે. ઉ૦ રમ્+અ+વહે=રમ્+આ+વહે=રમા-વહે; અભિવાદ્+અય+અન્તે=અભિવાદ્+અય્+અન્તે=અભિ-વાદયન્તે.

સ૦—સ્મિ તથા મૃ ને પુરુષવાચક વર્તમાનકાળના પ્રત્યયો લગાડી રૂપ આપો.

૪૦— એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

સ્મિ (ગ-૧)

૧	લો	પુરૂષ	સ્મયે	સ્મયાવહે	સ્મયામહે
૨	જો	,,	સ્મયસે	સ્મયેથે	સ્મયધ્વે
૩	જો	,,	સ્મયતે	સ્મયેતે	સ્મયન્તે

મૃ (ગ-૬)

૧	લો	પુરૂષ	મ્રિયે	મ્રિયાવહે	મ્રિયામહે
૨	જો	,,	મ્રિયસે	મ્રિયેથે	મ્રિયધ્વે
૩	જો	,,	મ્રિયતે	મ્રિયેતે	મ્રિયન્તે.

સ૦—રુચ્ અને એવા અર્થના બીજા ક્રિયાપદો સાથે
૩યિ ધરાવનારનું નામ કયિ વિભક્તિમાં આવે છે?

૪૦—રુચ્ અને એવા અર્થના બીજા ક્રિયાપદો સાથે
૩યિ ધરાવનારનું નામ ચતુર્થી વિભક્તિમાં આવે છે.
ઉ૦ વિષ્ણવે પૂજા રોચતે, કૃષ્ણસ્ય પત્નૈ ફલાનિ રોચન્તે.

પાઠ ૧૨ મો.

કર્મણિવાચ્ય અથવા ભાવેરૂપ.

સ૦—કર્મણિવાચ્ય અથવા ભાવે ૩૫ શી રીતે થાય છે?

૪૦—કર્મણિવાચ્ય અથવા ભાવે ૩૫૦ ધાતુને (મૂળ
ધાતુને પણ આ દેશને નહીં) ય લગાડી આત્મને પદના
પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે. એ ૩૫૦ ગણબેદે બૂદાં બૂદાં
થતાં નથી. એક સરખી રીતે થાય છે ઉ૦ ગમ્+ય+તે=ગ-
મ્યતે (ગચ્છયતે નહીં) કથ્+ય+તે=કથ્યતે વાગેર.

સ૦—આ ય ઉમેરતા પેહેલાં ધાતુઓમાં શું ફેરફાર થાયછે?

જ૦—આ ય ઉમેરતા પેહેલાં ધાતુઓમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે.

૧ દશમા ગણના ધાતુઓમાં કર્તરિમાં જે પ્રમાણે ગુણુ તથા વૃદ્ધિ થાય છે તે પ્રમાણે કર્મણિમાં પણુ થાય છે. ઉ૦ ચુર પરથી ચોર્યતે; તદ્ પરથી તાડ્યતે વીગરે.

૨ ધાતુને છેડે -હસ્ય ઇ કે ડ હોય તો તે દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ જિ પરથી જીયતે; શ્રુ પરથી શ્રૂયતે.

૩ ધાતુને છેડે -હસ્ય ક્ષ હોય અને તેની પેહેલાં બેડા-ક્ષર ન હોય તો તે ક્ષ નો રિ થાય છે. ઉ૦ કૃ પરથી ક્રિયતે; પરંતુ તેના પેહેલા બેડાક્ષર હોય તો તે ક્ષ નો ગુણુ થાય છે. ઉ૦ સ્મ પરથી સ્મર્યતે.

૪ ધાતુને છેડે દીર્ઘ ક્ષ હોય અને તેની પેહેલાં ઓષ્-સ્થાન વર્ગનો કોષપણુ વ્યંજન ન હોય તો તે ક્ષ નો ર્ ઈ રૂ થાય છે. ઉ૦ ટ્ પરથી ટીર્યતે; પરંતુ ક્ષ પે હેલાં ઓષ્સ્થાનનો કોષપણુ વ્યંજન હોય તો ક્ષ નો ઋ રૂ થાય છે. ઉ૦ પ્ પરથી પૂર્યતે; વૃ પરથી વૂર્યતે.

૫ જે ધાતુઓને છેડે આ, ઇ, ઓ ને એ હોય તેમના અં-ત્યસ્વરોની ધણું કરી ર્ થાય છે. ઉ૦ પા પરથી પીયતે; ઘે પરથી ધીયતે; દો પરથી દીયતે, ગૈ પરથી ગીયતે વીગરે; પરંતુ જ્ઞા અને ધ્યૈ ના અંત્ય સ્વરોની ર્ થતી નથી પણુ આ રહે છે. ઉ૦ જ્ઞાયતે, ધ્યાયતે.

૬ ઉપાંસ અનુનાસિકનો કેટલાક ધાતુઓમાં લોપ થાય છે ઉ૦ પ્રત્ય પરથી પ્રથ્યતે; શંસ પરથી શસ્યતે; બન્ધ પરથી બધ્યતે વીગરે.

કેટલાએક ધાતુઓમાં .આ ફેરફાર નથી પણ થતો: ઉ૦ નિન્દ્, નન્દ્, ચિન્ત્, પરથી અનુક્રમે નિન્ધતે નન્ધતે, ચિન્ધતે વીગેરે.

- ૭ વच्, वद्, वस्, ने वह् એ ધાતુઓમાં વ નો ઉ, યજ્ માં ય નો ઇ, ગ્રહ્ ને પ્રચ્છ્ માં ર્ નો ઋ અને વ્હે માં વે નો ઊ થાય છે. ઉ૦ વच्, वद्, वस्, वह्, યજ્, ગ્રહ્, પ્રચ્છ્, અને વ્હે પરથી ઉચ્યતે, ઉઘ્યતે-ઉષ્યતે, ઉઘ્યતે, ઇજ્યતે, ગૃહ્યતે. પૃચ્છ્યતે અને દૂયતે,
- ૮ खन અને जन् ધાતુઓમાં વિદ્યપે ન્ નો લોપ કરી પૂર્વનો અ દીર્ઘ કરવામાં આવે છે. ઉ૦ खन्य ते કે खायते; जन्यते કે जायते,

સ૦—સ્થા, જિ, સ્મૃ અને વ્હે ધાતુઓનાં કર્મણિવાચ્ય રૂપો લખો.

૪૦-- એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

સ્થા

૧ લો પુરૂષ	સ્થીયે	સ્થીયાવહે	સ્થીયામહે
૨ બે „	સ્થીયસે	સ્થીયેથે	સ્થીયધ્વે
૩ બે „	સ્થીયતે	સ્થીયેતે	સ્થીયન્તે

જિ

૧ લો પુરૂષ	જીયે	જીયાવહે	જીયામહે
૨ બે „	જીયસે	જીયેથે	જીયધ્વે
૩ બે „	જીયતે	જીયેતે	જીયન્તે

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

સ્મૃ

૧ લો	પુરુષ	સ્મર્યે	સ્મર્યાવહે	સ્મર્યામહે
૨ જો	„	સ્મર્યસે	સ્મર્યથે	સ્મર્યધ્વે
૩ જો	„	સ્મર્યતે	સ્મર્યંતે	સ્મર્યન્તે.

ન્દે

૧ લો	પુરુષ	હૂયે	હૂયાવહે	હૂયામહે
૨ જો	„	હૂયસે	હૂયથે	હૂયધ્વે
૩ જો	„	હૂયતે	હૂયંતે	હૂયન્તે.

પાઠ ૧૩ થી ૧૫ સુધી.

આકારાંત તથા ર્કારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામો.

સં—આકારાંત તથા ર્કારાંત સ્ત્રીલિંગના નામના પ્રત્યયો લખો.

૪૦ આકારાંત નામના

એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
પ્ર૦	ઈ	અસ્
દ્વિ૦ આમ્	„	„
તૃ૦ આ	મ્યામ્	મિસ્
ચ૦ એ	„	મ્યસ્
પં૦ અસ્	„	„
ષ૦ „	ઓસ્	નામ્
સં આમ્	„	સુ

ईकारांत नामना

એકવચન,	દ્વિવચન.	બહુવચન
૦	ઔ	અસ્
મ્	,,	ઇસ્

તૃતીયા એક વચનથી સમગ્રી બહુ
વચન સુધી આકારાંત સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

સ૦—આ પ્રત્યયો લાગતાં આકારાંત તથા ર્દકારાંત સ્ત્રી-
લિંગના નામમાં શું ફેરફાર થાય છે ?

જ૦— ૧ આકારાંત સ્ત્રીલિંગના નામમાં

(અ) તૃતીયા એકવચન પ્રત્યય આ તથા પછી અને સ-
મગ્રી દ્વિવચન પ્રત્યય ઔસ્ પેહેલાં અંત આ નો ણ
થાય છે. ઉ૦ રમા+આ=રમે+આ=રમયા; રમા+ઔસ્=
રમે+ઔસ્=રમયો: .

(આ) ચતુર્થી, પંચમી, પછી અને સમગ્રી એકવચન
પ્રત્યયો લગાડતાં નામમાં યા ઉમેરાય છે અને તે
યા લગાડ્યા પછી તૈયાર થએલા પ્રત્યયો અનુક્રમે
યૈ, યાસ્, યાસૂ અને યામ્ થાય છે. પછી કંઈ પણ
ઉમેરો ન કરતાં આ તૈયાર કરેલા પ્રત્યયો નામમાં
ઉમેરી દેવા એટલે ૩૫ તૈયાર થશે. ઉ૦ રમા પરથી
રમાયૈ, રમાયા:, રમાયા:, અને રમાયામ્.

૨ ર્દકારાંત સ્ત્રીલિંગમાં

(અ) ચતુર્થી, પંચમી, પછી અને સમગ્રી એકવચન પ્ર-
ત્યયો પેહેલાં આ લગાડવામાં આવે છે. અને એ આ
તથા પ્રત્યયો મળી તૈયાર થએલા પ્રત્યયો અનુક્રમે
પૈ, આસ્, આસૂ ને આમ્ છે. જે લાગલાજ નામને લ-

ગાડવામાં આવે છે. ઉ૦ નદી પરથી નદ્યૈ, નદ્યાઃ,
નદ્યાઃ ને નદ્યામ્

(આ) ર્દકાર પછી સુ નો પુ થાય છે. ઉ૦ નદી+સુ=નદીષુ.

સ૦—આકારાંત તથા ર્દકારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામનું સંખો-
ધન એકવચન તથા બીજાં વચનો શી રીતે થાય છે?

જ૦—આકારાંત સ્ત્રીલિંગના નામનું સંખોધન એક વ-
ચન અંત્ય આ નો ણ કરવાથી અને ર્દકારાંત સ્ત્રીલિંગના ના-
મનું અંત્ય ર્દ-હ્રસ્વ કરવાથી થાય છે. દ્વિવચન તથા બહુ
વચન પ્રથમા પ્રમાણે થાય છે. ઉ૦

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

રમા સ્ત્રી૦

પ૦ રમા

રમે

રમાઃ

સં૦ રમે

રમે

„ રમાઃ

નદી સ્ત્રી૦

પ૦ નદી

નદ્યૌ

નદ્યઃ

સં૦ નદિ

નદ્યૌ

નદ્યઃ

સ૦—અવન્તી અને જ્યોત્સ્ના એ નામનાં રૂપો લખો.

જ૦—એકવચન

દ્વિવચન

બહુવચન

અવન્તી સ્ત્રી૦

પ૦ અવન્તી

અવન્ત્યૌ

અવન્ત્યઃ

દ્વિ૦ અવન્તીમ્

„

અવન્તીઃ

ત૦ અવન્ત્યા

અવન્તીભ્યામ્

અવન્તીભિઃ

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
ચ૦	અવન્ત્યૈ	અવન્તીભ્યામ્	અવન્તીભ્યઃ
પ૦	અવન્ત્યાઃ	„	„
પ૦	„	અવન્ત્યોઃ	અવન્તીનામ્
સ૦	અવન્ત્યામ્	„	અવન્તીપુ
સં૦	અવન્તિ	અવન્ત્યૌ	અવન્ત્યઃ

જ્યોત્સ્ના સ્ત્રી૦

પ્ર૦	જ્યોત્સ્ના	જ્યોત્સ્ને	જ્યોત્સ્નાઃ
દ્વિ૦	જ્યોત્સ્નામ્	„	„
તૃ૦	જ્યોત્સ્નયા	જ્યોત્સ્નાભ્યામ્	જ્યોત્સ્નાભિઃ
ચ૦	જ્યોત્સ્નાયૈ	„	જ્યોત્સ્નાભ્યઃ
પ૦	જ્યોત્સ્નાયાઃ	„	„
પ૦	„	જ્યોત્સ્નયોઃ	જ્યોત્સ્નાનામ્
સ૦	જ્યોત્સ્નાયામ્	„	જ્યોત્સ્નાસુ
સં૦	જ્યોત્સ્ને	જ્યોત્સ્ને	જ્યોત્સ્નાઃ

પાઠ ૧૬ થી ૧૮ સુધી.

પ્રથમ ભૂતકાળ.

સ૦—પ્રથમ ભૂતકાળના પરસ્પૃશ્ચ તથા આત્મને પદ પ્રત્યયો લખો.

૪૦—

પરસ્મૈ ૫૬.

	એકવચન..	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧	લો પુરુષ અમ્	વ	મ
૨	જો ,, સ્	તમ્	ત
૩	જો ,, ત્	તામ્	અન્

આત્મેને ૫૬.

૧	લો પુરુષ ઇ	વાહિ	માહિ
૨	જો ,, થાસ્	ઇથામ્	ધ્વમ્
૩	જો ,, ત	ઇતામ્	અન્ત.

૪૦—આ પ્રલયો લાગતા પેહેલાં ધાતુઓમાં શું ઉમેરવામાં આવે છે ?

૪૦—આ પ્રલયો લગાડતા પેહેલાં ધાતુની પૂર્વે અ આગમ આવે છે. ધાતુ ઉપસર્ગયુક્ત હોય તો ઉપસર્ગ અને ધાતુની વચ્ચે આગમ આવે છે. (વિકરણુ પ્રલય તથા તેને લગતા ફેરફારો વર્તમાનકાળ પ્રમાણે સમજી લેવા) ઉ० ગમ્ ઉપરથી અ+ગચ્છ+અ+અમ્=અ+ગચ્છ+ ૦ +અમ્ = અગ-ચ્છમ્; નિ સાથે સીદ્ પરથી નિ+અ+સીદ્+અ+વ=ન્ય+સીદ્+આ+વ=ન્યસીદાવ.

પરંતુ જો સ્વરથી ધાતુ શરૂ થતો હોય તો અ ને બદલે આ આગમ આવે છે, અને તે આ પછી ઇ -હસ્ય કે દીધિ મળે તો બંનેને માટે ઐ અને ઓ -હસ્ય કે દીધિ મળે તો ઔ યાય છે. ઉ० ઈક્ષ્ પરથી આ+ઈક્ષ્+અ+ત=ઐ+ક્ષ+ત=એક્ષત; ડચ્છ પરથી આ+ડચ્છ+અ+અન્=ઔ+ડચ્છ+ ૦ +અન્=ઔડચ્છન્.

સ૦—અસ્ (ગ૦-૨) તથા અદ્ (ગ૦-૨) માં શુ વિશેષ ફેરફાર થાય છે.

જ૦—ગ્રીઝ તથા ગ્રીઝ પુરૂષ એકવચન પ્રત્યય પેહલાં અસ્ ધાતુમાં ઈ અને અદ્ ધાતુમાં અ ઉમેરાય છે. ઉ૦ અસ્ પરથી આસીઃ, આસીત્; અદ્ પરથી આદઃ, આદત્.

સ૦—કર્મણિવાચ્ય પ્રથમ ભૂતકાળ શી રીતે થાય છે ?

જ૦—વર્તમાનકાળમાં જણાવેલા ફેરફાર ધ્યાનમાં રાખી ધાતુની પૂર્વે અ કે આ (ઉપર જણાવેલા નિયમને અનુસરી) આગમ ઉમેરી આત્મને પદના પ્રત્યયો લગાડવાથી થાય છે. ઉ૦ તુર્ પરથી અ+ચોર્+ય+ત=અચોર્યત.

સ૦—અસ્, અદ્, નિ+સીદ્, ને ઈક્ષ્ ધાતુનાં કર્તરી તથા વહ અને અનુ+હૂ ધાતુનાં કર્મણિ પ્રથમ ભૂતકાળનાં રૂપો લખો.

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

અસ્ (ગ-૨)

૧લો પુરૂષ	આસમ્	આસ્વ	આસ્મ
૨જો „	આસીઃ	આસ્તમ્	આસ્ત
૩જો „	આસીત્	આસ્તામ્	આસન્

અદ્ (ગ-૨)

૧લો પુરૂષ	આદમ્	આદ્વ	આદ્મ
૨જો „	આદઃ	આત્તમ્	આત્ત
૩જો „	આદત્	આત્તામ્	આદન્.

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

નિ+સીદ્ (૧-૧૧)

૧શે પુરુષ	ન્યસીદમ્	ન્યસીદાવ	ન્યસીદામ
૨જ્ઞે ,,	ન્યસીદઃ	ન્યસીદતમ્	ન્યસીદતં
૩જ્ઞે ,,	ન્યસીદત્	ન્યસીદતામ્	ન્યસીદન્

ઈક્ષ્ (૧-૧)

૧શે પુરુષ	એક્ષે	એક્ષાવહિ	એક્ષામહિ
૨જ્ઞે ,,	એક્ષથાઃ	એક્ષથામ્	એક્ષધ્વમ્
૩જ્ઞે ,,	એક્ષત	એક્ષેતામ્	એક્ષન્ત.

વહ્ ક્ર્મભિવાચ્ય.

૧શે પુરુષ	ઔહ્યે	ઔહ્યાવહિ	ઔહ્યામહિ
૨જ્ઞે ,,	ઔહ્યથાઃ	ઔહ્યથામ્	ઔહ્યધ્વમ્
૩જ્ઞે ,,	ઔહ્યત	ઔહ્યેતામ્	ઔહ્યન્ત

અનુ+રુઘ્ ક્ર્મભિવાચ્ય.

૧શે પુરુષ	અન્વરુઘ્યે	અન્વરુઘ્યાવહિ	અન્વરુઘ્યામહિ
૨જ્ઞે ,,	અન્વરુઘ્યથાઃ	અન્વરુઘ્યેથામ્	અન્વરુઘ્યધ્વમ્
૩જ્ઞે ,,	અન્વરુઘ્યત	અન્વરુઘ્યેતામ્	અન્વરુઘ્યન્ત

સ૦—પદને કે શબ્દને છેડે આવેલા વ્યંજન પછી અનુનાસિક આવે તો શું ફેરફાર થાય છે ?

જ૦—પદને કે શબ્દને છેડે આવેલા વ્યંજન પછી અનુનાસિક આવે તો તે વ્યંજનને બદલે વિકલ્પે તેનાજ વર્ગનો અનુનાસિક મૂકાય છે. ઉ૦ એતદ્ + મુરારિ = એતમુરારિ કે એતન્મુરારિ.

પરંતુ જો વ્યંજન પછી આવનાર અનુનાસિક તદ્ધિત પ્રસયનો આદ્યક્ષર હોય તો તે વ્યંજનને બદલે પોતાના વર્ગનો અનુનાસિકગ્ર મૂકાય છે ઉ. ચિત્+મય=ચિન્મય.

પાઠ ૧૯—૨૦.

ઉ કારાંત તથા ક્ર કારાંત પુલ્લિંગ તથા

નપુંસકલિંગનાં નામો.

સ૦—ઉ કારાંત પુલ્લિંગ નામનાં ૩૫ શી રીતે થાય છે ?

જ૦—ઉ કારાંત પુલ્લિંગ નામનાં ૩૫૦ ફકારાંત પુલ્લિંગ નામનાં ૩૫૦ જોવાં છે. માત્ર એટલોજ ફેર છે કે ફકારાંત નામમાં જ્યાં ઇ, ઈ, એ, કે યૂ હોય ત્યાં ઉકારાંત નામમાં ઉ, ઝ, ઓ કે વૂ થાય છે ઉ.

ફકારાંત હરિ પરથી હરિઃ હરી હરયે હરે વીગરે.

ઉકારાંત ગુરુ પરથી ગુરુઃ ગુરૂ ગુરવે ગુરો ,,

સ૦—ઉકારાંત તથા ક્રકારાંત નપુંસકલિંગનાં નામોનાં ૩૫૦ શી રીતે થાય છે ?

જ૦—ઉકારાંત તથા ક્રકારાંત નપુંસકલિંગનાં નામોનાં ૩૫૦ વારિના જોવાંજ થાય છે. માત્ર ફેર એટલોજ છે કે વારિના અંત્ય ફકારનો ઇ, ઈ, કે એ થાય છે તેને બદલે ઉકારાંતમાં અનુક્રમે ઉ, ઝ કે ઓ અને ક્રકારાંતમાં ક્ર, ક્રઃ અર્ થાય છે ઉ.

વારિ પરથી વારિ વારીણિ વારિ કુ વારે વીગરે.
 મધુ પરથી મધુ મધૂનિ મધુ કુ મધો ,,
 કર્તૃ પરથી કર્તૃ કર્તૃણિ કર્તૃ કુ કર્તર્ ,,

સ૦—ઋકારાંત પુલ્લિંગ નામના પ્રસયો લખો.

જ૦— એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

પ્ર૦	સ્	ઔ	અસ્
દ્વિ૦	અમ્	ઔ	ન્
તૃ૦	આ	મ્યામ્	મિસ્
ચ૦	ઁ	મ્યામ્	મ્યસ્
પં૦	ં	મ્યામ્	,,
ષ૦	,,	ઓસ્	નામ્
સ૦	ઇ	ઓસ્	પુ

સ૦—આ પ્રસયો લાગતાં નામમાં શું શું ફેરફાર થાય છે ? તથા સંબોધન શી રીતે થાય છે ?

જ૦—આ પ્રસયો લાગતા પેલુંલાં ઋ કારાંત પુલ્લિંગના નામમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે.

૧ પ્રથમ પાંચ રૂપોમાં એટલે પ્રથમા ત્રણ વચનમાં તથા દ્વિતીયા એકવચન અને દ્વિવચનમાં અંત્ય ઋ નો આર્ થાય છે; પરંતુ પિતૃ, ભ્રાતૃ, જામાતૃ, દેવૃ, નૃ અને સવ્યેષ્ટ જેવાં નામોમાં અર્ થાય છે. ઉ૦

મર્તૃ પરથી

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

પ્ર૦ મર્તર્+સ્ મર્તર્+ઔ=મર્તરૌ મર્તર્+અસ્=મર્તારઃ

દ્વિ૦ મર્તર્+અમ્= , , ,

મર્તારમ્

પિતૃ ઉપરથી

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

પ્ર૦ પિતર્+સ્ પિતર્+ઔ=પિતરૌ પિતર્+અસ્=પિતરઃ

દ્વિ૦ પિતર્+અમ્= " "

પિતરમ્

૨ પ્રથમા એકવચનમાં અંત્ય રૂ તથા પ્રત્યય સ્ નો લોપ થઇ છે; આ રહે છે. પિત્રાદિમાં અ દીર્ઘ થાય છે; ઉ૦ મર્તા, પિતા વીગરે.

૩ દ્વિતીયા બહુવચન પ્રત્યય ન્ અને ષષ્ઠી બહુવચન પ્રત્યય નામ્ પેહેલાં અંત્ય ક્ દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ પિતૃ+ન્= પિતૃન્; મર્તૃ+નામ્=મર્તૃનામ્.

નૃ શબ્દમાં ષષ્ઠી બહુવચન નામ્ પ્રત્યય પેહેલાં અંત્ય ક્ વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ નૃનામ્ કે નૃનામ્.

૪ પંચમી તથા ષષ્ઠી એકવચન અંત્ય ક્ નો ડર્ કરવાથી થાય છે. ઉ૦ પિતૃ+૦=પિતુર્+૦=પિતુઃ.

૫ સપ્તમી એકવચન પ્રત્યય ઇ પેહેલાં અંત્ય ક્ નો ગુણ થાય છે ઉ૦ પિતૃ+ઇ=પિતર્+ઇ=પિતરિ.

૬ સંબોધન એકવચન ક્ નો ગુણ કરવાથી થાય છે. અને દ્વિવચન તથા બહુવચન પ્રથમા પ્રમાણે થાય છે. ઉ૦

પિતૃ

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

પ્ર૦ પિતા

પિતરૌ

પિતરઃ

સં૦ પિતર્

"

"

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

મર્તૃ

પ્ર૦ મર્તા

મર્તારી

મર્તારઃ

સં૦ મર્તર્

”

”

સ૦—વિશ્વ શબ્દનો અર્થ જ્યારે “ સધળું ” એવો થાય છે ત્યારે એનાં ૩૫ કેવી રીતે થાય છે ?

જ૦—વિશ્વ શબ્દનો અર્થ “સધળું” થાય છે ત્યારે એનાં સવંનામ જેવાં ૩૫૦ થાય છે. ઉ૦

ચતુર્થી	પંચમી	ષઠી બહુ-	સપ્તમી
શબ્દ એકવચન.	એકવચન.	વચન.	એકવચન.
સર્વ	સર્વસ્મૈ	સર્વસ્માત્	સર્વેષામ્
વિશ્વ	વિશ્વસ્મૈ	વિશ્વસ્માત્	વિશ્વેષામ્
			વિશ્વસ્મિન્

જીજ્ઞાં ૩૫૦ અક્ષરાંત નામ પ્રગણે થાયછે.

સ૦—શત્રુ, વસ્તુ, પિતૃ, ત્વષ્ટૃ, કર્તૃ (ન૦) ને વિશ્વ (ન૦ એટલે સધળું) એનાં ૩૫૦ આપો.

જ૦—

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

શત્રુ પુ૦

પ્ર૦ શત્રુઃ

શત્રૂ

શત્રવઃ

દ્વિ૦ શત્રુમ્

”

શત્રૂન્

તૃ૦ શત્રુણા

શત્રુભ્યામ્

શત્રુભિઃ

	श्लेषवचन.	द्विवचन.	अहुवचन.
२०	शत्रवे	शत्रुभ्याम्	शत्रुभ्यः
५०	शत्रोः	”	”
५०	”	शत्रोः	शत्रूणाम्
स०	शत्रौ	”	शत्रुषु
सं०	शत्रो	शत्रू	शत्रवः

वस्तु न०

प्र०-६०	वस्तु	वस्तुनी	वस्तूनि
१०	वस्तुना	वस्तुभ्याम्	वस्तुभिः
२०	वस्तुने	”	वस्तुभ्यः
५०	वस्तुनः	”	”
५०	”	वस्तुनोः	वस्तूनाम्
स०	वस्तुनि	”	वस्तुषु
सं०	वस्तु ३ वस्तो	वस्तुनी	वस्तूनि

पितृ पु०

प्र०	पिता	पितरौ	पितरः
६०	पितरम्	”	पितृन्
१०	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
२०	पित्रे	”	पितृभ्यः
५०	पितुः	”	”
५०	”	पित्रोः	पितृणाम्
स०	पितरि	”	पितृषु
सं०	पितरू	पितरौ	पितरः

	अेकवचन,	द्विवचन.	पुलुवचन
		त्वष्टृ पु०	
प्र०	त्वष्टा	त्वष्टारौ	त्वष्टारः
द्वि०	त्वष्टारम्	,,	त्वष्टन्
तृ०	त्वष्ट्रा	त्वष्टृभ्याम्	त्वष्टृभिः
च०	त्वष्ट्रे	,,	त्वष्टृभ्यः
पं०	त्वष्टुः	,,	,,
प०	,,	त्वष्ट्रोः	त्वष्टृणाम्
स०	त्वष्टरि	,,	त्वष्टृषु
सं०	त्वष्टर्	त्वष्टारौ	त्वष्टारः
		कर्तृ न०	
प्र० तथा द्वि०	कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृणि
तृ०	कर्तृणा	कर्तृभ्याम्	कर्तृभिः
च०	कर्तृणे	,,	कर्तृभ्यः
पं०	कर्तृणः	,,	,,
प०	,,	कर्तृणोः	कर्तृणाम्
स०	कर्तृणि	,,	कर्तृषु
सं०	कर्तृ ३ कर्तर्	कर्तृणी	कर्तृणि
		विश्व न० सव्रणु	
प्र० तथा द्वि०	विश्वम्	विश्वे	विश्वानि
तृ०	विश्वेन	विश्वाभ्याम्	विश्वैः
च०	विश्वस्मै	,,	विश्वेभ्यः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૫૦	વિશ્વસ્માત્	વિશ્વામ્યામ્	વિશ્વેમ્યઃ
૫૦	વિશ્વસ્ય	વિશ્વયોઃ	વિશ્વેષામ્
૨૦	વિશ્વસ્મિન્	”	વિશ્વેષુ.

૨૦—સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીલિંગના પ્રત્યય કયા છે? તે કેવી રીતે વપરાય છે? તથા એનાં રૂપો શી રીતે થાય છે?

જા૦—સંસ્કૃતમાં સ્ત્રીલિંગના પ્રત્યય આ અને ર્ઈ છે. આકારાંત વિશેષણોનું સ્ત્રીલિંગ ઘણું કરીને આ ઉમેરવાથી થાય છે. અને એ સિવાય બીજાનું ર્ઈ ઉમેરવાથી થાય છે. પરંતુ ઉકારાંત વિશેષણોનું નારી જાતિ અંગ એમને એમ રહે છે, અગર ર્ઈ ઉમેરવાથી થાય છે. ઉ૦

મૂળ	પ્રિય	કર્તૃ	અનુજીવિન્
સ્ત્રીલિંગઅંગ	પ્રિયા	કર્ત્રી	અનુજીવિની
મૂળ	બહુ	આયુષ્મત્	મૂયસ્
સ્ત્રીલિંગઅંગ	બહ્વી	આયુષ્મતી	મૂયસી

એ નારી જાતિ અંગનાં રૂપો ર્ઈકારાંત તથા આકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામ પ્રમાણે થાય છે.

૨૦—લક્ષ્મી શબ્દના રૂપમાં તથા બીજાં ર્ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ નામના રૂપમાં શું ફેર છે?

જા૦—લક્ષ્મી શબ્દમાં પ્રથમા વિભક્તિ એકવચનમાં સ્ પ્રત્યય છે, અને બીજામાં તથી ઉ૦ લક્ષ્મીઃ; નદી. બીજાં રૂપો સરખાં છે.

૨૦—શબ્દોનું નિષેધાર્થરૂપ શી રીતે દર્શાવાય છે?

૪૦—૦૪ જનાદિ શબ્દોને અ અને સ્વરાદિને અન્ આદ્યમાં લગાડવાથી નિષેધાર્થે રૂપ દર્શવાય છે. ઉ• વસ્તુ પરથી અવસ્તુ; ઉપકારિન્ પરથી અનુપકારિન્ વીગરે.

પાઠ ૨૧ મો.

ઈ કારાંત, ઉ કારાંત, ઝ કારાંત અને ઋ કારાંત સ્ત્રી-લિંગનાં નામો.

સ૦—ઝ કારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામનાં રૂપો શી રીતે થાય છે ?

૪૦—ઝ કારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામનાં રૂપો ઈ કારાંત નામનાં રૂપો જેવાં છે, ફેર માત્ર એટલોજ કે ઈ કારાંત નામમાં જ્યાં ઈ, ઈ, કે યૂ આવે છે ત્યાં ઝ કારાંતમાં ઉ, ઝ કે વ્ આવે છે. અને પ્રથમા એકવચનનો પ્રત્યય સ્ છે.

ઈકારાંત નદી પરથી નદી નદ્યા નદ્યાઃ નદિ વીગરે
ઝકારાંત વયૂ પરથી વયૂઃ વધ્વા વધ્વાઃ વયુ ,,

સ૦—ઈ કારાંત તથા ઉ કારાંત સ્ત્રીલિંગના નામનાં રૂપો શી રીતે થાય છે ?

૪૦—૧ ઈ કારાંત તથા ઉ કારાંત સ્ત્રીલિંગ નામોમાં તૃ-તીયા એકવચન પ્રત્યય આ અને દ્વિતીયા બહુવ-ચન પ્રત્યય સ્ છે. આ સ્ ની પૂર્વે ઈ કે ઉ દીર્ઘ થાય છે. ઉ•

નામ	તૃતીયા એકવચન	દ્વિતીયા બહુવચન
મતિ	મત્યા	મતીઃ
ધેનુ	ધેન્વા	ધેનૂઃ

૨ ચતુર્થી, પંચમી, ષષ્ઠી, અને સપ્તમી એકવચનમાં ઈ-કારાંત સ્ત્રીલિંગ નામનાં રૂપો ઈ કારાંત પુલ્લિંગ હરિ અને ઈ કારાંત સ્ત્રીલિંગ નદી પ્રમાણે અને ઉ-કારાંત સ્ત્રીલિંગ નામનાં રૂપો ઉકારાંત પુલ્લિંગ ગુરુ અને ઋ કારાંત સ્ત્રીલિંગ વધૂ પ્રમાણે ચિદ્રૂપે થાયછે. ઉં.

નામ ચં.એકં પં.પં. એકં સં. એક.

ઈકારાંત પુલ્લિંગ	હરિ	હરયે	હરે:	હરૌ
ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ	નદી	નદૈ	નદ્યા:	નદ્યામ્
ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ	માતિ	મતયે—મત્યૈ	મતે:—મત્યા:	મતૌ—મત્યામ્
ઉકારાંત પુલ્લિંગ	ગુરુ	ગુરવે	ગુરો:	ગુરૌ
ઋકારાંત સ્ત્રીલિંગ	વધૂ	વધ્વૈ	વધ્વા:	વધ્વામ્
ઉકારાંત સ્ત્રીલિંગ	ધેનુ	ધેનવે-ધેન્વૈ	ધેનો:	ધન્વા: ધેનૌ-ધેન્વામ્.

૩ બીજા બધાં રૂપો ઈકારાંતમાં હરિ પ્રમાણે અને ઉકારાંતમાં ગુરુ પ્રમાણે થાય છે. ઉં.

નામ પ્ર.એક. પ્ર.-દ્વિ.પ.-દ્વિ.સ.સ.એક.

ઈકારાંત પુલ્લિંગ	હરિ	હરિ:	હરી	હર્યો:	હરે	} વીગેરે.
ઈકારાંત સ્ત્રીલિંગ	માતિ	મતિ:	મતી	'મત્યો:	મતે	
ઉકારાંત પુલ્લિંગ	ગુરુ	ગુરુ:	ગુરુ	ગુર્યો:	ગુરો	
ઉકારાંત સ્ત્રીલિંગ	ધેનુ	ધેનુ:	ધેનૂ	ધેન્વો:	ધેનો	

સં—ઋકારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામોનાં રૂપો શી રીતે થાય છે ?

૪૦—ઋકારાંત સ્ત્રીલિંગનાં નામો સ્વસૃ, માતૃ, દુહિતૃ, નનન્દૃ અને યાતૃ સગાર્થ વાચક છે. તેમનાં રૂપો સ્વસૃનાં ત્વષ્ટૃ પ્રમાણે થાય છે, એટલે પેહેલાં પાંચ રૂપોમાં અંત્ય ઋનો

આર્ થાય છે. અને એ સિવાય બીજાનાં પિતૃ માફક થાય છે, એટલે પેદેલાં પાંચ રૂપોમાં એક જ ક્રોતો અર્ થાય છે. અને બીજાં બધાં રૂપો સરખાં છે. માત્ર દિનીયા બહુવચનનો પ્રત્યય સુ છે, જે ૧૧ પેદેલાં આંસ કદ દીર્ઘ થાય છે ૩૦.

નામ.	પ્ર. એક.	પ્ર.-દ્વિ. દ્વિ.	દ્વિ. બ.
પુલ્લિંગ પિતૃ	પિતા	પિતરૌ	પિતૃન્
સ્ત્રીલિંગ માતૃ	માતા	માતરૌ	માતૃઃ
પુલ્લિંગ ત્વષ્ટૃ	ત્વષ્ટા	ત્વષ્ટારૌ	ત્વષ્ટૃન્
સ્ત્રીલિંગ સ્વસૃ	સ્વસા	સ્વસારૌ	સ્વસૃઃ

પં. તથા ૫૦ એકવચન, ૫૦ બહુ. સં. એક.

પુલ્લિંગ પિતૃ	પિતુઃ	પિતૃણામ્	પિતરૂ	} બીગેરે
સ્ત્રીલિંગ માતૃ	માતુઃ	માતૃણામ્	માતરૂ	
પુલ્લિંગ ત્વષ્ટૃ	ત્વષ્ટુઃ	ત્વષ્ટૃણામ્	ત્વષ્ટરૂ	
સ્ત્રીલિંગ સ્વસૃ	સ્વસુઃ	સ્વસૃણામ્	સ્વસરૂ	

સં. દુહિતૃ, સ્વસૃ, ભૂતે ને રજ્જુનાં રૂપો લખો.

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

દુહિતૃ સ્ત્રી.

પ્ર. દુહિતા	દુહિતરૌ	દુહિતરઃ
દ્વિ. દુહિતરમ્	,,	દુહિતૃઃ
૫૦. દુહિત્રા	દુહિતૃભ્યામ્	દુહિતૃભિઃ
અં. દુહિત્રે	,,	દુહિતૃભ્યઃ
પં. દુહિતુઃ	,,	,,

	अेकवचन.	द्विवचन.	अलुवचन.
५०	दुहितुः	दुहित्रोः	दुहितृणाम्
स०	दुहितरि	„	दुहितृषु
सं०	दुहितर्	दुहितरौ	दुहितरः

स्वसृ स्त्री०

५०	स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः
द्वि०	स्वसारम्	„	स्वसृः
तृ०	स्वस्त्रा	स्वसृभ्याम्	स्वसृभिः
च०	स्वस्त्रे	„	स्वसृभ्यः
५०	स्वसुः	„	„
५०	„	स्वस्त्रोः	स्वसृणाम्
स०	स्वसरि	„	स्वसृषु
सं०	स्वसर्	स्वसारौ	स्वसारः

भूति स्त्री०

५०	भूतिः	भूती	भूतयः
द्वि०	भूतिम्	„	भूतीः
तृ०	भूत्या	भूतिभ्याम्	भूतिभिः
च०	भूतये ३ भूतयै	„	भूतिभ्यः
५०	भूतेः ३ भूत्याः	„	„
५०	„ „	भूत्योः	भूतीनान्
स०	भूतौ ३ भूत्याम्	„	भूतिषु
सं०	भूते	भूती	भूतयः

श्लेषयन्. द्वियन्. षष्ठयन्.

रज्जु स्त्र०

प्र०	रज्जुः	रज्जू	रज्जवः
द्वि०	रज्जुम्	"	रज्जूः
तृ०	रज्ज्वा	रज्जुभ्याम्	रज्जुभिः
च०	रज्ज्वे ३ रज्ज्वै	"	रज्जुभ्यः
पं०	रज्जोः ३ रज्ज्वाः	"	"
स०	" "	रज्ज्वोः	रज्जूनाम्
ष०	रज्जौ ३ रज्ज्वाम्	"	रज्जुषु
सं०	रज्जो	रज्जू	रज्जवः

पाठ २२—२३.

आज्ञार्थ.

स०—आज्ञार्थं परस्मैपदं तथा आत्मने पदं प्रत्ययो क्षणो.

०० श्लेषयन्. द्वियन्. षष्ठयन्.

परस्मै पद.

१श्लो पु३५	आनि	आव	आम
२श्लो "	०	तम्	त
३श्लो "	तु	ताम्	अन्तु

आत्मनेपद.

१श्लो पु३५	ऐ	आवहै	आमहै
२श्लो "	स्व	इयाम्	ध्वम्
३श्लो "	ताम्	इताम्	अन्ताम्

૨૪૦—આ પ્રત્યયો લાગતા પેહેલાં ધાતુમાં શું ફેરફાર થાય છે ?

જા૦—આ પ્રત્યયો લાગતા પેહેલાં વર્તમાનકાળના કર્તરિમાં જણાવેલા બધા ફેરફારો ધાતુમાં થાયછે. ઉ૦ ચુરૂ પરથી ચોરૂ+અય+તુ=ચોરયતુ; મૃ પરથી મ્રિ+અ+તામ્=મ્રિયતામ્.

૨૪૦—કર્મણિવાચ્યનાં રૂપો શી રીતે થાયછે ?

જા૦—કર્મણિવાચ્ય વર્તમાનકાળમાં જણાવેલા નિયમો ધ્યાનમાં રાખી આત્મનેપદના પ્રત્યયો લગાડવા. ઉ૦ વહ્ પરથી ઉહ્+ય+તામ્=ઉહ્યતામ્; દા પરથી દી+ય+તામ્=દીયતામ્, વીગેરે.

જિ કર્તરિ તથા કર્મણિ અભિ+વાદ્ કર્તરિ અને ચિ કર્તરિ આજ્ઞાર્થનાં રૂપો લખો.

જિ (ગ-૧) કર્તરિ

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧શે પુરૂષ	જયાનિ	જયાવ	જયામ
૨જે ,,	જય	જયતમ્	જયત
૩જે ,,	જયતુ	જયતામ્	જયન્તુ

જિ કર્મણિ

૧શે ,,	જીયૈ	જીયાવહૈ	જીયામહૈ
૨જે ,,	જીયસ્વ	જીયેથામ્	જીયધ્વમ્
૩જે ,,	જીયતામ્	જીયેતામ્	જીયન્તામ્.

અભિ+વાદ્ (ગ-૧)

૧શે પુરૂષ	અભિવાદયૈ	અભિવાદયાવહૈ	અભિવાદયામહૈ
૨જે ,,	અભિવાદયસ્વ	અભિવાદયેથામ્	અભિવાદયધ્વમ્
૩જે ,,	અભિવાદયતામ્	અભિવાદયેતામ્	અભિવાદયન્તામ

	એકવચન.	દ્વિવચન.	પદ્મવચન.
	ચિ (ગ-૨૯)		
૧શે પુરુષ	ચાયયાનિ	ચાયયાવ	ચાયયામ
૨શે ,,	ચાયય	ચાયતમ્	ચાયયત
૩શે ,,	ચાયયતુ	ચાયયતામ્	ચાયયન્તુ

પાઠ ૨ ૪ મો.

કૃદંતો.

સં—ભૂતકર્મણિરૂપ કૃદંત, હૃત્વર્થ કૃદંત, અવ્યભૂત કૃદંત અને વર્તમાન કૃદંત શી રીતે થાયછે ?

જા—ભૂત કર્મણિરૂપકૃદંત ધાતુમાં તે ઉમેરવાથી થાય છે. ઉ• શ્રુ પરથી શ્રુત એતું નારી ગતિ અંગ આ ઉમેરવાથી થાયછે. ઉ• શ્રુતા.

આ તે લાગતાં ધાતુઓમાં અને વળી તે માં કેટલાક ફેરફારો થાયછે, તેમાંના મુખ્ય મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

(અ) કાઠપણ વર્ગના ચોથા અક્ષર પછી તે આવે તે ત નો ધ થાયછે. ઉ• ક્ષુમ્+ત=ક્ષુમ્+ધ=ક્ષુબ્+ધ=ક્ષુબ્ધ.

(આ) કેટલાક ધાતુઓમાં તે લાગતાં ફેર ઉમેરાયછે. ઉ• રક્ષ્ પરથી રક્ષિત.

(ઇ) યમ્, રમ્, નમ્, ગમ્, હન્, મન્ વીગેરે ધાતુઓમાં અંત્ય વ્યંજનનો લોપ થાયછે. ઉ• યત, રત, નત, ગત, હત, મત વીગેરે.

(ઈ) ઉપર ગણાવેલા ધાતુ સિવાય જોને છેડે અમ્ ક્ર અન્ આવેછે તેમનો ઉપાંત્ય અ દીર્ઘ થાયછે. ઉ• કમ્. જમ્, ક્ષમ્ પરથી કાન્ત, જાન્ત, ક્ષાન્ત વીગેરે.

- (ડ) યન્ અને જન્ નો અંત્ય ન્ લોપાયછે. અને ઉપાંત્ય અ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ યાત. જાત.
- (ઝ) ક્રેટલાઃ ધાતુઓમાં ઉપાંત્ય અનુનાસિકનો લોપ થાયછે. ઉ૦ શંસૂ, બંધ, ધ્વંસૂ પરથી શસ્ત, બદ્ધ, ધ્વસ્ત વીગેરે.
- (ઞ) વહ્, ગુહ્, રુહ્, સહ્ વીગેરે હ્ કારાંત ધાતુઓનાં અંત્ય હ્ નો ઢ્ થાયછે. તેના પછી ત પ્રત્યયને ધ્ થાયછે; ઢ્ તથા ધ ભેગા ગળવાથી ધ્ નો ઢ્ થાયછે. ઢ્ પછી ઢ્ આવે તો પૂર્વનો ઢ્ લોપાયછે, અને તેની પેઠેલાંનો સ્વર -હસ્વ હોય તો દીર્ઘ થાયછે. સહ્ માંના અ નો ઢ્નો લોપ થયા પછી ઓ થાયછે. ઉ૦ ગુહ્+ત=ગુહ્+ત=ગુહ્+ધ=ગુહ્+ઢ=ગૂ+૦+ઢ=ગૂઢ; સહ્+ત=સહ્+ધ=સહ્+ઢ=સો+૦+ઢ=સોઢ વીગેરે.
- (ઞ) ઢ્થી શરૂ થતા હ્ કારાંત ધાતુઓમાં અંત્ય હ્ નો ઘ્ થાયછે. ઉ૦ દુહ્+ત=દુઘ્+ત=દુઘ્+ધ=દુગ્+ધ=દુઘ્; તેજ પ્રમાણે દહ્ પરથી દઘ્ વીગેરે.
- (લ) ઞ અને ઞ માં ગણાવેલો ફેરફાર મુહ્ ધાતુમાં લિધ્થે થાયછે. મુઘ્ કે મૂઢ.
- (ણ) શ્ કારાંત તથા ણ્ કારાંત ધાતુઓ અને સજ્, યજ્ વીગેરે ધાતુઓના અંત્યાક્ષરનો ષ્ થાયછે. ઉ૦ સ્પૃશ, વિશ્, સૃજ્ પરથી અતુક્રમે સ્પૃષ્, વિષ્, સૃષ્ વીગેરે.

(એ) પ્રચ્છ, પ્રહ, યજ્, વચ્, વદ્, વહ્ દ્વે વીગરે
ધાતુઓમાં રૂ નો ક્ર, ય નો ઇ, વ નો ડ અને વે
નો ઝ થાય છે. ઉ૦ પૃષ્ઠ, ગૃહીત, ઇષ્ઠ, ઉક્ત, ઉ-
દ્ધૃત, ઝદ્, હૂત વીગરે.

(ઓ) ત લાગતાં અંત્ય ચ્ તથા જ્ નો ક્ થાય છે.
ઉ૦ વચ્, યુજ્, લ્યજ્, મજ્ પરંથી ઉક્ત, યુક્ત,
લ્યક્ત, મક્ત વીગરે.

(ઔ) અંત્ય દ્ તથા રૂ પછી અને આ (ઇ, ઈ,
ઓ) પછી અને લી, લૂ મજ્જ વીગરે ધાતુઓમાં
ત નો ન થાય છે. અને એ ન પેહેલાં અંત્ય જ્ કે
જ્જ નો ગ્ થાય છે. ઉ૦ પદ્, કૃ, ગ્લૈ, લી, મજ્જ
પરંથી પન્ન, કીર્ણ, ગ્લાન, લીન, મગ્ન વીગરે.

(કૃ+ત=કીર્+ન=કીર્ણ).

(ક) કેટલાક ધાતુઓનું કર્મણિ ભૂતરૂપ કૃદંત અનિ-
યમિત રીતે થાય છે. ઉ૦ દો, ધા, મા, સ્થા, પરંથી
દિત, હિત, મિત, સ્થિત, વીગરે.

આમાંના ધણાખરા ફેરફારે હેતુવર્થ કૃદંત તથા અભ્ય-
યભૂત કૃદંતમાં થાય છે. આ સિવાય બીજા ધણા
નિયમો છે. પરંતુ તે અત્રે વધારે ઉપયોગના નહીં
જણાયાથી લખ્યા નથી.

૨ હેતુવર્થ કૃદંત ધાતુને તુમ્ લગાડવાથી થાય છે. અને એ
તુમ્ પેહેલાં અંત્યસ્વર તથા ઉપાંત્ય -હસ્વ સ્વરનો ગુણ
થાય છે. કેટલાક ધાતુઓને ર્ઙ પણ લાગે છે. તથા ભૂત-
કર્મણિરૂપ કૃદંત કરતાં જણાવેલા નિયમમાંના ધ ણાખરા

લાશુ પડે છે ઉ• ગમ્, બુધ્, ચર્, કૃ, યજ્ પૃથી
ગન્તુમ્, બોધિતુમ્, ચરિતુમ્, કર્તુમ્, યજ્તુમ્ વીગરે.

- ૩ અવ્યય ભૂત કૃદંત ધાતુને ત્વા લગાડીને થાય છે. એ
ત્વા પેહેલાં કેટલાક ધાતુઓમાં ઇ ઉમેરાય છે. ઉ• જ્ઞા,
ચન્ પૃથી જ્ઞાત્વા, ચન્તિત્વા વીગરે.

જ્ઞા ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ હોય તો ત્વા ને બદલે ય લાગે
છે. ઉ• વિ+ની પૃથી વિનીય; અભિ+ભૂ=અભિ-
ભૂય વીગરે.

જ્ઞા ધાતુની પૂર્વે ઉપસર્ગ અને ધાતુને છેડે -હસ્ત સ્વર હોય
તો એ ય પેહેલાં ત્ ઉમેરાય છે. એટલે પ્રત્યય ત્
થાય છે. ઉ• અનુ +કૃ પૃથી અનુકૃત્ય વીગરે. આ
પ્રત્યયો પેહેલાં ભૂતકર્મણિકૃદંત રૂપમાં ગણાવેલા દ્વેર-
કારો પૈકી ધણાખરા દ્વેરકારો લાશુ પડે છે. ઉ• ધા,
આ+ઘૈ, અજ્, વસ્, દહ, પ્રચ્છ પૃથી હિત્વા,
આહૂય, અત્તવા, ક્ષ અંત્તવા, ઉષિત્વા, દગ્ધ્વા, પૃષ્ટા
વીગરે.

- ૪ વર્તમાનકૃદંત કરવામાં પ્રથમ ગણુને અનુસરી વિકરણ
પ્રત્યયો ઉમેરવા. પછી જ્ઞ તૈયાર થએલા રૂપને છેડે અ
હોય તો પરસ્મૈપદમાં ત્ અને આત્મનેપદમાં માન
પ્રત્યયો ઉમેરવા. જ્ઞ અ સિવાય બીજા કોઈ અક્ષર
હોય તો પરસ્મૈપદમાં અત્ અને આત્મનેપદમાં આન
ઉમેરવા ઉ•

ની+અ+ત્=ને+અ+ત્=નયત્ (ગ-૧ પરસ્મૈપદ)

રમ્+અ+માન=રમમાણ (ગ-૧ આત્મનેપદ)

ક્ર+૩+અન્=કુર્+૩+અન્=કુર્+વ્+અન્=કુર્વન્
(૩-૮ ૫૨૨મૈ ૫૬.)

ક્ર+૩+આન=કુર્+૩+આન = કુર્+વ્+આણ=કુર્-
વાણ (૩-૮ આત્મને પદ.)

(ક્ર ધાતુમાં ૩ પેઢીમાં ક્ર નો કુર્ ક્રયા નિયમથી થાયછે
તે અત્રે જણાવવાની જરૂર નથી.)

આ નિયમને અનુસરી પ્રત્યયો ઉમેરવામાં એટલેજ નિયમ
યાદ રાખવાનો છે કે ધાતુક્રી પેઢીના, ચોથા, છઠા
અને દશમા ગણમાં પરસ્મૈપદમાં ત્ અને આત્મને
પદમાં માન અને એ સિવાય બાકીના ગણમાં પરસ્મૈ-
પદમાં અન્ અને આત્મનેપદમાં આન ઉમેરવો.

કર્મણિવાચ્ય વર્તમાનકૃદંત કરવામાં. કર્મણિવાચ્ય રૂ-
પોમાં ગણાવેલા ફેરફારો યાદ રાખી ય ઉમેરી માન
પ્રત્યય ઉમેરી દેવો. ઉઠા, વહ, શંસ, ગમ્ પરથી
દીયમાન, ઉઘ્યમાન, શસ્યમાન, ગમ્યમાન વીગેરે.

૨૧૦—નીચેના ધાતુનાં હેત્વર્થ અને ળીન્ કૃદંત રૂપો લખો.

૪૦—

મન્, યજ્, મુચ્, દહ, સૃજ્, વહ, લભ્, રભ્,
શ્લિષ્ ને લ્ખન્.

ધાતુ ભૂતકર્મણિ હેત્વર્થ અવ્યયભૂત કર્તરિ વર્ત- કર્મણિ વર્ત-
રૂપકૃદંત. કૃદંત. કૃદંત. ગાનકૃદંત. માન કૃદંત.

મન્	મત	મન્તુમ્	મત્વા	મન્યમાન	મન્યમાન
યજ્	ઇષ્ટ	યજ્ઞમ્	ઇષ્ટ્	યજત્ કે	ઇજ્યમાન
				યજમાન	

धातु	भूतकर्मणि	हेत्वर्थे	अव्ययभूत	कर्तरि वर्त-	कर्मणि वर्त-
	इपकृदंत.	कृदंत.	कृदंत.	भानकृदंत.	भान कृदंत.
मुच्	मुक्त	मोक्तुम्	मुक्त्वा	मुञ्चत्	मुच्यमान
दह्	दग्ध	दग्धुम्	दग्ध्वा	दहत्	दह्यमान
सृज्	सृष्ट	सृष्टुम्	सृष्ट्वा	सृजत्	सृज्यमान
वह्	ऊढ	वौढुम्	ऊढ्वा	वहत्	उद्यमान
लभ्	लब्ध	लब्धुम्	लब्ध्वा	लभमान	लभ्यमान
रभ्	रब्ध	रब्धुम्	रब्ध्वा	रभमाण	रभ्यमाण
श्लिप्	श्लिष्ट	श्लेष्टुम्	श्लिष्ट्वा	श्लिष्यत्	श्लिष्यमाण
खन	खात	खनितुम्	खनित्वा	खनत्	खन्यमान
			खात्वा		

पाठ २५थी २७ सुधी.

व्यंजनांत नाभो.

२५०—व्यंजनांत नाभोना सामान्य प्रत्ययो लभो.

२५०— पुल्लिङ्ग तथा स्त्रीलिङ्ग.

	ओङ्प्रत्यय,	द्विप्रत्यय.	णङ्प्रत्यय
प्र०	स्	औ	अस्
द्वि०	अम्	,,	,,
तृ०	आ	भ्याम्	भिसू
च०	ए	,,	म्यसू
पं०	अस्	,,	,,
ष०	,,	ओस्	आम्
स०	इ	,,	सु

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.
નપુંસકલિંગ.

પ્ર. } ૦ ઈ ઈ
દ્વિ. }
સં. }

ગ્રીજ પ્રત્યયો પુલ્લિંગ તથા સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

સૌ—આ પ્રત્યયો લાગતાં સામાન્ય સંધિ વીગેરેના નિ-
યમો યાદ રાખવા જોવા હોય તે જણાવો.

જૌ—૧ પદને અંતે એકથી વધારે વ્યંજન હોય તો તેમાંથી
પ્રથમ કાયમ રહી |ગ્રીજનો લોપ થાય છે. ઉ૦ મરુત્+
સૂ=મરુત્+૦=મરુત્.

જ્યારે અંત્ય જ્ઞાક્ષરનો પેહેલો અક્ષર રૂ હોય છે, ત્યારે
આ નિયમ લાગુ પડતો નથી ઉ૦ અમાર્ટ્, ઝર્જૂ વીગેરે.

૨ અંત્યે આવેલા ચૂ કે જૂ નો અઘોષ વ્યંજન પેહેલાં કૂ
અને અંતઃસ્થ કે અનુનાસિક સિવાય ઘોષ વ્યંજનની પે-
હેલાં ગ્ થાય છે. ઉ૦ વાચ્+મ્યામ્=વાગ્+મ્યામ્=વા-
મ્યામ્; સુખમાજ્+ભિઃ=સુખમાગ્ભિઃ; વાચ્+સુ=વાક્+
સુ; સુખમાજ્+સુ=સુખમાક્+સુ વીગેરે.

આ અક્ષરો પદને છેડે આવ્યા હોય તો તેને બદલે ક્ વ-
ર્ગનો પેહેલો કે ત્રીજો અક્ષર મૂકાય છે. ઉ૦ વાક્—ગ્;
સુખમાક્—ગ્ વીગેરે.

૩ શબ્દ કે પદના અંગમાં જ્ઞ નૂ પછી શ્, ષ્, સ્ કે હ
આવે તો નૂ નો અનુસ્વાર થાય છે. ઉ૦ વિદ્વસ્+ઔ =
વિદ્વા+નૂ+સૂ+ઔ=વિદ્વા+ં+સૂ+ઔ=વિદ્વાંસૌ.

૪ સ્ ની પૂર્વે અ કે આ સિવાય કોઇ પણ સ્વર, કંઠ્યવ્યંજન કે ર્ આઓ હોય તો સ્ નો પ્ યાયછે. સ્ તથા ઉપર ગણાવેલા અક્ષરો વચ્ચે અનુસ્વાર કે વિસર્ગ આવે છે તો પણ આ નિયમ લાગુ પડેછે. ઉ૦ વાક્+સ્=વાક્ + સ્=વાક્+પુ=વાક્ષુ; ચક્ષુઃ+સ્=ચક્ષુઃ + પુ=ચક્ષુઃપુ; ચક્ષુસ્+ઇ=ચક્ષુ+ન્+ સ્ + ઇ=ચક્ષુ+ - + પ્ + ઇ= ચક્ષૂંપિ વીગેરે.

૫ સંબોધન એક વચન ધણું ખરૂં મૂળરૂપજ રહે છે. ઉ૦ મરુત્, શશિન્, વાક્-ગ્, ચક્ષુઃ, અનુજીવિન્, વીગેરે.

૬ (અ) નપુંસક નામમાં પ્રથમા, દ્વિતીયા તથા ત્રિવચન બધું વચન પ્રત્યય ફેલાગતાં નામનો અંત્ય વ્યંજન અનુનાસિક કે અર્ધસ્વર ન હોયતો અંત્ય વ્યંજનની પૂર્વે ન ઉમેરાયછે. ઉ૦ જગત્+ઇ=જગ+ન્+ત્+ઇ=જગન્તિ.

(આ) ઉપાંત્ય -હસ્ત સ્વર દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ ચક્ષુસ્+ઇ= ચક્ષુ+ન્+સ્+ઇ=ચક્ષૂંપિ. ત્કારાંત નામ અગર વિશેષણમાં તેગજ વર્તમાનકૃદંતમાં ધણું ખરૂં આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. ઉ૦ જગન્તિ, પરવન્તિ, ધીમન્તિ, ગચ્છન્તિ. પરંતુ મહત્ શબ્દમાં લાગુ પડે છે. ઉ૦ મહાન્તિ.

(ઈ) પ્રથમા દ્વિતીયા અને સંબોધન દ્વિવચન પ્રત્યય ફેલાગાડના પેહેલાં પેહેલા, ચોથા અને ઢરામાં ગણના ધાતુ પરથી થએલા વર્તમાન કૃદંતના રૂપોમાં અંત્ય ત્ પેહેલાં ન્ ઉમેરાય છે. પરંતુ છઠ્ઠા ગણના ધાતુપરથી થએલા વર્તમાન કૃદંતના રૂપમાં આ ન્ વિકલ્પે ઉમેરાય છે. ઉ૦ ગચ્છન્તી (ગ-૧) મુદ્ધન્તી (ગ-૪) ચો-

દયન્તી (ગ-૧૦) અને વિશતી ઃ વિશન્તી ' (ગ-૬)
વીગેરે.

આ નિયમ વર્તમાન કૃદંત પરથી રૂં ઉમેરી નારી જ્ઞતિ
અંગ કરવામાં પાણ્ય ધ્યાનમાં રાખવો. ઉ૦ વિશ્ (ગ-૬)
ગચ્છ (ગ-૧), તડ્ (ગ-૧૦) અને નૃન્ (ગ-૪)ના વર્તમાન
કૃદંત નારી જ્ઞતિ અંગ અનુક્રમે વિશતી ઃ વિશન્તી,
ગચ્છન્તી, તાડયન્તી, અને નૃત્સન્તી.

આ સિવાય બીજા ખાસ ફેરફારો વખતો વખત જણા-
વવામાં આવશે.

સ૦—મત્ અને વત્ છેડાવાલા નામમાં નરજ્ઞતિમાં શું
ફેરફાર થાયછે. અને એમાં તથા વર્તમાન કૃદંતના પુલ્લિંગ
રૂપોમાં શું ફેર છે.

જ૦—(૧) મત્ અને વત્ છેડાવાલા નામમાં પેહેલાં પાંચ
રૂપોમાં અંત્ય ત્ પેહેલાં ન્ ઉમેરાય છે તથા પ્રથમા
એક વચનમાં ઉપાંસ અ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ મગવાન્, મ-
ગવન્તૌ, મગવન્તઃ; મગવન્તમ્, મગવન્તૌ. વીગેરે.
સંબોધન એક વચનમાં અ દીર્ઘ થતો નથી. પરંતુ ન
ઉમેરાય છે ઉ૦ મગવન્.

(૨) આ રૂપોમાં તથા વર્તમાન કૃદંતના રૂપોમાં એટલેજ
ફેર છે કે મત્ તથા વત્ છેડાવાલા પુલ્લિંગ નામમાં પ્ર-
થમા એકવચનમાં અ દીર્ઘ થાયછે. પરંતુ વર્તમાન કૃદં-
તમાં તેમ થતું નથી. બીજાં બધાં રૂપો સરખાં છે. ઉ૦
મૂર્તિમાન્ (નામ) ગચ્છન્ (વર્તમાન કૃદંત); મૂર્તિમન્તૌ
(નામ), ગચ્છન્તૌ (વર્તમાન કૃદંત) વીગેરે.

સ૦—અન્ તથા ઇન્ છેડાવાળા નામમાં પ્રસયો લાગતાં
શું ફેરફાર થાયછે?

૪૦—૧ અન્ તથા ઇન્ છેડાવાળા નામમાં નરબ્ધતિમાં પ્રથમા એકવચનમાં તથા વ્યંજનથી શરૂ થતા પેઢેલાં અંત્ય ન્ લોપાયછે. ઉ૦ શશિન્+મ્યામ્ = શશિમ્યામ્; આત્મન્+સ=આત્મ+૦+વીગરે.

૨ સંબોધન એકવચન પુલિંગમાં મૂળ રૂપથી ચિત્ર નથી. ઉ૦ શશિન્, રાજન્ વીગરે. નપુંસકલિંગમાં સંબોધન એકવચન વિકલ્પે અંત્ય નૂનો લોપ કરવાથી થાયછે. ઉ૦ અનુજીવિન્ ક્ર અનુજીવિ; નામન્ ક્ર નામ વીગરે.

૩ નપુંસકમાં પ્રથમા તથા દ્વિતીયા એકવચન અંત્ય ન નો લોપ કરવાથી થાયછે. ઉ૦ અનુજીવિ, નામ વીગરે.

૪ (અ) અન્ છેડાવાળા નામમાં પુલિંગમાં પેઢેલાં પાંચ રૂપોમાં ઉપાંસ એ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ રાજા, રાજાનો, રાજાનઃ રાજાનમ્, રાજાનો વીગરે.

(આ) દ્વિતીયા બહુવચન પ્રત્યય અસ્ થી શરૂ કરી સ્વરાદિ પ્રસય પેઢેલાં ઉપાંસ એ લોપાયછે. ઉ૦ રાજન્+અસ્=રાજ્+ન્+અસ્=રાજ્+ઞ્+અસ્= રાજઃ સમગ્રી એકવચનમાં તથા નપુંસકલિંગ પ્રથમા, દ્વિતીયા, તથા સંબોધન દ્વિવચનમાં આ નિયમ વિકલ્પે લાગુ પડેછે. ઉ૦ રાજાનિ ક્ર રાજિ (પુ૦) નામની ક્ર નામ્ની (ન૦). એ ની પૂર્વે જોડક્ષર હોય અને તેનો યીજો અક્ષર મ્ ક્ર વ્ હોય તો આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. ઉ૦ આત્મન્+અસ્=આત્મનઃ વીગરે.

૫ ઇન્ છેડાવાળા નામમાં પુલિંગમાં પ્રથમા એકવચનમાં જ માત્ર ઈ દીર્ઘ થાયછે. ઉ૦ શશી, શશિનો, શશિન્ વીગરે.

સ૦—ઉપાનહ્ શબ્દમાં શું ફેરફાર થાય છે ?

જ૦—ઉપાનહ્ શબ્દમાં અંત્ય હ્ નો અધોષ વ્યંજન પેહેલાં ત્ અને ધોષ પેહેલાં દ્ થાય છે. ઉપાનહ્+સુ=ઉપાનત્સુ ; ઉપાનહ્+મ્યામ્=ઉપાનમ્યામ્ વીગેરે.

સ૦—સ્ છેડાવાળા નામોનાં રૂપો શી રીતે થાય છે ?

જ૦—સ્ છેડાવાળા પુલ્લિંગ નામોનું પ્રથમા એકવચન અંત્ય સ્ નો લોપ કરી ઉપાંત્ય અ દીર્ઘ કરવાથી થાય છે. ઉ૦ ચંદ્રમસ્+સ્=ચંદ્રમા+૦+સ્=ચંદ્રમા :

પીઞ્મ રૂપોમાં વ્યંજનાદિ પ્રત્યયો પેહેલાં અંત્ય સ્ નો વિસર્ગ થાય છે. અને તે વિસર્ગનો પાછલ જણાવેલા નિયમો પ્રમાણે ઓ, ર વીગેરે થાય છે. ઉ૦ ચંદ્રમસ્+મ્યામ્=ચંદ્રમઃ+મ્યામ્=ચંદ્રમોમ્યામ્ ; ચક્ષુસ્+ભિઃ=ચક્ષુઃ+ભિઃ = ચક્ષુર્ભિઃ વીગેરે.

સ૦—વસ્, ર્ઐયસ્ અને ઇયસ્ છેડાવાળાં નામોનાં રૂપો શી રીતે થાય છે ?

જ૦—૧ વસ્, ર્ઐયસ્ અને ઇયસ્ છેડાવાળાં પુલ્લિંગનાં નામોમાં પેહેલાં પાંચ રૂપોમાં અંત્ય સ્ ની પેહેલાં ન્ ઉમેરાય છે અને ઉપાંત્ય અ દીર્ઘ થાય છે. ઉ૦ વિદ્વસ્+સ્=વિદ્વા+ન્+સ્+સ્=વિદ્વાન્; કનીયસ્+ઔ=કનીયા+ન્+સ્+ઔ=કનીયાંસૌ; શ્રેયસ્+અસ્=શ્રેયા+ન્+સ્+અસ્=શ્રેયાંસઃ વીગેરે.

સંબોધન એકવચન ન્ ઉમેરવાથી થાય છે. પરંતુ અ દીર્ઘ થતો નથી ઉ૦ વિદ્વન્, કનીયન્, શ્રેયન્ વીગેરે.

૨ ઈયસ્ અને ઇયસ્ છેડાવાલા નામમાં વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પે-
હેલાં અંત્ય સ્ નો વિસર્ગ થાય છે. અને એ વિસર્ગનો
પાછલો આપેલા નિયમ પ્રમાણે ઓ થાય છે. ઉ૦ શ્રેયસ્
+મ્યામ્=શ્રેયઃ+મ્યામ્=શ્રેયોમ્યામ્; કનીયસ્+સુ=ક-
નીયઃ+સુ=કનીયઃસુ વીગરે.

૩ (અ) વસ્ છેડાવાલા નામોમાં પુલ્લિંગમાં દ્વિતીયા બહુ વ-
ચન પ્રત્યય અસ્થી આરંભ કરી સ્વરાદિ પ્રત્યય પેહેલાં
વ નો ઉ થાય છે. એ ઉ પેહેલાં ઈ હોય તો તેનો લોપ થાય
છે ઉ૦ વિદ્વસ્+અસ્=વિદ્+ઉ+સ્+અસ્=વિદુષઃ; ત-
સ્થિવસ્+ઇ=તસ્થિ+ઉ+સ્+ઇ=તસ્થિ+ઉ+પ+ઇ ત-
સ્થુષિ વીગરે.

આ નિયમ નારી જાતિ પ્રત્યય તથા નપુંસક પ્રથમા, દ્વિતી-
યાં તથા સંજોધન દ્વિવચન પ્રત્યય ઈ લગાડતાં પણ ધ્યાન-
રાખવું ઉ૦ તસ્થિવસ્ પરથી તસ્થુષી.

(આ), વ્યંજનાદિ પ્રત્યય પેહેલાં સ્ નો અધોષ વ્યંજન પે-
હેલાં ત્ અને ધોષ વ્યંજન પેહેલાં દ્ થાય છે. ઉ૦
વિદ્વસ્+મ્યામ્=વિદ્વમ્યામ્; તસ્થિવસ્+સુ=તસ્થિ-
વસુ વીગરે.

(ઈ) નપુંસક પ્રથમા, દ્વિતીયા, અને સંજોધન એક
વચન સ્ નો ત્ કરવાથી થાય છે. ઉ૦ તસ્થિવત્.

સ૦—મૂયસ્ અને જ્યાયસ્ નાં રૂપો કાના પ્રમાણે
થાય છે ?

જ૦—મૂયસ્ અને જ્યાયસ્ નાં રૂપો શ્રેયસ્ પ્રમાણે
થાય છે. ઉ૦ મૂયાન્, જ્યાયાન્, શ્રેયાન્; મૂયોમ્યામ્, જ્યા-
યોમ્યામ્, શ્રેયોમ્યામ્; મૂયઃસુ, જ્યાયઃસુ, શ્રેયઃસુ વીગરે.

સ૦—મહત્ શબ્દનાં ૩પો શી રીતે થાય છે.

જ૦—મહત્ ગાં પુલ્લિંગમાં પેહેલાં પાંચ ૩પોમાં અત્ય ત્ પેહેલાં ત્ર ઉગેરાય છે તથા ઉપાંસ અ દીર્ઘ થાય છે ઉ૦ મહાન્, મહાન્તૌ, મહાન્તઃ; મહાન્તં, મહાન્તૌ. બીજાં ૩પો ભગવત્ પ્રમાણે થાય છે.

સ૦—મૂઢત્ પુ. ગુણવત્ પુ. ન૦, ગચ્છત્ પુ. ન૦ (વર્તમાનકૃદંત) ધીમત્ સ્ત્રી૦, હુતમુજ્ પુ.૦, આત્મન્ પુ.૦, રાજન્ પુ.૦, અનુજીવિન્ પુ.૦, સ્ત્રી૦, ન૦, કર્મન્ ન૦, ઉપા-નહ્ સ્ત્રી૦, તસ્થિવસ્ પુ.૦, સ્ત્રી૦, ન૦, કનીયસ્ પુ.૦, સ્ત્રી૦, ન૦ દિવૌકસ્ પુ.૦, તપસ્ ન૦, ધનુસ્ ન૦ અર્ચિસ્ સ્ત્રી૦ ને મહત્ પુ.૦, સ્ત્રી૦ ન૦ નાં ૩પો લાંબા.

મૂઢત્ પુ.

	એકવચન	દ્વિવચન	અહુવચન
પ૦	મૂઢત્	મૂઢતૌ	મૂઢતઃ
દ્વિ	મૂઢતમ્	”	”
તૃ	મૂઢતા	મૂઢમ્બામ્	મૂઢદ્વિઃ
ચ૦	મૂઢતે	”	મૂઢમ્બઃ
પં	મૂઢતઃ	”	”
પ૦	”	મૂઢતોઃ	મૂઢતામ્
સ૦	મૂઢતિ	”	મૂઢત્સુ.
સં	મૂઢત્	મૂઢતૌ	મૂઢતઃ

મળવત્ પુ.

પ૦ ગુણવાન્ ગુણવન્તૌ ગુણવન્તઃ

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
દ્વિ०	ગુણવન્તમ્	ગુણવન્તૌ	ગુણવતઃ
ત્રિ०	ગુણવતા	ગુણવમ્ભ્યામ્	ગુણવદ્ભિઃ
ચત્વરિ०	ગુણવતે	„	ગુણવમ્ભ્યઃ
પંચમી	ગુણવતઃ	„	„
ષષ્ઠી	„	ગુણવતોઃ	ગુણવતામ્
સપ્તમી	ગુણવતિ	„	ગુણવત્સુ
અષ્ટમી	ગુણવન્	ગુણવન્તૌ	ગુણવતઃ

ગુણવત્ નામ

પ્રત્યય ૬૦ તથા સંજ્ઞા	} ગુણવત્	ગુણવતી	ગુણવન્તી
		બીજાં ૩૫૦ પુલ્લિંગ પ્રમાણે.	

ગચ્છત્ પુ. (વર્તમાન કૃદંત)

પ્રત્યય ૫૦	ગચ્છન્	ગચ્છન્તૌ	ગચ્છન્તઃ
	બીજાં ૩૫૦ ગુણવત્ પુ. પ્રમાણે.		

ગચ્છત્ નામ (વર્તમાન કૃદંત)

પ્રત્યય ૬૦ તથા સંજ્ઞા	} ગચ્છત્	ગચ્છન્તી	ગચ્છન્તિ.
		બીજાં ૩૫૦ પુલ્લિંગ પ્રમાણે.	

ધીમત્ સ્ત્રી.

પ્રત્યય ૫૦	ધીમતી	ધીમત્યૌ	ધીમત્યઃ
	બીજેરે ૩ કારંત સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.		

श्लोकवचन.

द्विवचन.

षाड्वचन.

हुतभज पु०

प्र०	हुतभक्-गू	हुतभुजौ	हुतभुजः
द्वि०	हुतभुजम्	”	”
तृ०	हुतभुजा	हुतभुग्भ्याम्	हुतभुग्भिः
च०	हुतभुजे	”	हुतभुग्भ्यः
पं०	हुतभुजः	”	”
ष०	”	हुतभुजोः	हुतभुजाम्
स०	हुतभुजि	”	हुतभुक्षु
सं०	हुतभक्-गू	हुतभुजौ	हुतभुजः

आत्मन् पु०

प्र०	आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः
द्वि०	आत्मानम्	”	आत्मनः
तृ०	आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः
च०	आत्मने	”	आत्मभ्यः
पं०	आत्मनः	”	”
ष०	”	आत्मनोः	आत्मनाम्
स०	आत्मनि	”	आत्मसु
सं०	आत्मन्	आत्मानौ	आत्मानः

राजन् पु०

प्र०	राजा	राजानौ	राजानः
द्वि०	राजानम्	”	राज्ञः

	એકવચન.	દ્વિવચન.	બહુવચન.
૧૦	રાજા	રાજમ્યામ્	રાજભિઃ
૨૦	રાજે	”	રાજમ્યઃ
૫૦	રાજઃ	”	”
૫૦	”	રાજોઃ	રાજામ્
સ૦	રાજાનિ ૩ રાજિ	”	રાજસુ
સ૦	રાજન્	રાજાનો	રાજાનઃ

અનુજીવિન્ પુ૦

૫૦	અનુજીવી	અનુજીવિનો	અનુજીવિનઃ
દ્વિ૦	અનુજીવિનમ્	”	”
૧૦	અનુજીવિના	અનુજીવિમ્યામ્	અનુજીવિભિઃ
૨૦	અનુજીવિને	”	અનુજીવિમ્યઃ
૫૦	અનુજીવિનઃ	”	”
૫૦	”	અનુજીવિનોઃ	અનુજીવિનામ્
સ૦	અનુજીવિનિ	”	અનુજીવિષુ
સ૦	અનુજીવિન્	અનુજીવિનો	અનુજીવિનઃ

અનુજીવિન્ સ્ત્રી૦

૫૦	અનુજીવિની	અનુજીવિન્યૌ	અનુજીવિન્યઃ
		વીગેરે ર્દકારાંત સ્ત્રીવિંગ પ્રમાણે.	

અનુજીવિન્ ન૦

૫૦-દ્વિ૦	અનુજીવિ	અનુજીવિની	અનુજીવિની
સ૦	અનુજીવિન્	”	”
	૩ અનુજીવિ	પીઠ્ઠાં ર્પો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.	

अेकवचन.

द्विवचन.

अहुवचन.

कर्मन न०

प्र०-द्वि०	कर्म	कर्मणी	कर्माणि
सं०	कर्मन् ३ कर्म	,,	,,
	आत्मन् ३ पो आत्मन् प्रभाणे.		

उपानह् स्त्री०

प्र०	उपानतू-द्	उपानही	उपानहः
द्वि०	उपानहम्	,,	,,
तृ०	उपानहा	उपानभ्याम्	उपानद्भिः
च०	उपानहे	,,	उपानभ्यः
पं०	उपानहः	,,	,,
प०	,,	उपानहोः	उपानहाम्
सं०	उपानहि	,,	उपानहसुः
सं०	उपानतू-द्	उपानहौ	उपानहः

तस्थिवस् पु०

प्र०	तस्थिवान्	तस्थिवांसौ	तस्थिवांसः
द्वि०	तस्थिवांसम्	,,	तस्थुषः
तृ०	तस्थुषा	तस्थिवभ्याम्	तस्थिवाद्भिः
च०	तस्थुषे	,,	तस्थिवभ्यः
पं०	तस्थुषः	,,	,,
प०	,,	तस्थुषोः	तस्थुषाम्
सं०	तस्थुषि	,,	तस्थिवसु
सं०	तस्थिवन	तस्थिवांसौ	तस्थिवांसः

એકવચન.

દ્વિવચ ૧.

બહુવચન.

તસ્થિવસ્ આં

પ્ર૦ તસ્થુષી તસ્થુષ્યૌ તસ્થુષ્યઃ વીગરે
 ર્કારાંત ઓત્તિંગ પ્રમાણે.

તસ્થિ વસૂ ન૦

પ્ર૦, દ્વિ૦ } તસ્થિવત્ તસ્થુષી તસ્થિવાંસિ
 તથા સં૦ }
 બીજાં ૩ પો પુત્તિંગ પ્રમાણે.

કનીયસ્ પુ૦

પ્ર૦	કનીયાન્	કનીયાંસૌ	કનીયાંસઃ
દ્વિ૦	કનીયાંસમ્	,,	કનીયસઃ
તૃ૦	કનીયસા	કનીયોમ્યામ્	કનીયોભિઃ
ચ૦	કનીયસે	,,	કનીયોમ્યઃ
પં૦	કનીયસઃ	,,	,,
પ૦	,,	કનીયસોઃ	કનીયસામ્
સ૦	કનીયસિ	,,	કનીયઃસુ-સ્સુ
સં૦	કનીયન્	કનીયાંસૌ	કનીયાંસઃ

કનીયસ્ આં

પ્ર૦ કનીયસી કનીયસ્યૌ કનીયસ્યઃ વી
 ગરે ર્કારાંત ઓત્તિંગ પ્રમાણે.

કનીયસ્ ન૦

પ્ર૦ દ્વિ૦ } કનીયઃ કનીયસી કનીયાંસિ
 તથા સં૦ }
 બીજાં ૩ પો પુત્તિંગ પ્રમાણે.

अङ्कवचन.

द्विवचन.

अष्टवचन.

दिवौकस् पु०

प्र०	दिवौकाः	दिवौकसौ	दिवौकसः
द्वि०	दिवौकसम्	”	”
तृ०	दिवौकसा	दिवौकोभ्याम्	दिवौकोभिः
च०	दिवौकसे	”	दिवौकोभ्यः
पं०	दिवौकसः	”	”
ष०	”	दिवौकसोः	दिवौकसाम्
स०	दिवौकसि	”	दिवौकःसु-स्सु.
सं०	दिवौकः	दिवौकसौ	दिवौकसः

तपस् न०

प्र०, द्वि० } तथा सं० }	तपः	तपसी	तपांसि
----------------------------	-----	------	--------

ॐ ३.१० दिवौकस् प्रभाषे.

धनुस् न०

प्र० त- था द्वि० }	धनुः	धनुषी	धनूषि
तृ०	धनुषा	धनुर्भ्याम्	धनुर्भिः
च०	धनुषे	”	धनुर्भ्यः
पं०	धनुषः	”	”
ष०	”	धनुषोः	धनुषाम्
स०	धनुषि	”	धनुःषु-षु
सं०	धनुः	धनुषी	धनूषि

शेकवयन.

द्विवयन.

षड्वयन.

अर्चिस् स्त्री०

प्र०	अर्चिः	अर्चिपौ	अर्चिपः
द्वि०	अर्चिपम्	”	”
तृ०	अर्चिपा	अर्चिर्म्याम्	अर्चिभिः
च०	अर्चिपे	”	अर्चिर्म्यः
पं०	अर्चिपः	”	”
प०	”	अर्चिपोः	अर्चिपाम्
स०	आचपि	”	अर्चिःपु-षु
सं०	अर्चिः	अर्चिपौ	अर्चिपः

महत् पु०

प्र०	महान्	महान्तौ	महान्तः
द्वि०	महान्तम्	”	महतः
तृ०	महता	महभ्याम्	महद्भिः
च०	महते	”	महभ्यः
पं०	महतः	”	”
प०	”	महतोः	महताम्
स०	महति	”	महतु
सं०	महन्	महान्तौ	महान्तः

महत् स्त्री०

प्र०	महती	महत्यौ	महत्यः	वीगरे
				ईकारान्त स्त्रीविङ्ग प्रभाषे.

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

મહત્ નં.

પ્ર૦, દ્વિ૦ } મહત્ મહતી મહાન્તિ
તથા સં૦ }

બીજાં રૂપો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

સ૦—પદને અંતે આવેલા ડ, ણ, ન્ ક્યારે બેવડાય છે?

જ૦—પદને અંતે ડ, ણ, ન્ હોય અને તેની પેઢીમાં ઉચ્ચસ્વર તથા તેના પછી કોઈ પણ સ્વર આવ્યો હોય તો તે બેવડાય છે ઉ૦ અસ્મિન્+અનુભૂયતે=અસ્મિન્નનુભૂયતે; પ્રત્ય-
ઙ્+ઉદેપિ=પ્રત્યઙ્કુદેપિ; સુગણ્+ઈતિ=સુગણિણિતિ બીજરે.

સ૦—પદને અંતે આવેલા ઇ, ઈ, ઓ, ઔ પછી સ્વર આવે તો પૂર્વે ગણાવેલા ફેરફાર કરતાં થું વિશેષ ફેરફાર થાય છે?

જ૦—પદને અંતે ઇ, ઈ, ઓ, ઔ હોય તો અને તેના પછી કોઈ પણ સ્વર આવે તો તેને બદલે થતા અય્, આય્, અવ્, આવ્ ના અંતે ય્, વ્નો વિદ્યે કોઈ થાય છે. ઉ૦ દર્શને+ઔત્સુક્યં=દર્શનય્+ઔત્સુક્યં=દર્શનયૌત્સુક્યં કુ દર્શ-
નઔત્સુક્યં; તસ્મૈ+ઉક્તમ્ તસ્માય્+ઉક્તમ્=તસ્માયુક્તમ્ કુ તસ્માઉક્તમ્; પ્રભો+ઈહિ=પ્રભવ્+ઈહિ=પ્રભવૌહિ કુ પ્રભઈહિ;
તૌ+ઈહ=તાવ્+ઈહ=તાવિહ કુ તાઈહ બીજરે.

પાઠ ૨૮ મો.

વિધ્યર્થ.

સ૦—વિધ્યર્થના પરરમૈપદ તથા આત્મને પદ પ્રત્યયો તથા એ પ્રત્યયો પેઢીમાં થતા ફેરફારો જણાવો.

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન

(અ)

પરસ્પૃષ્ટ.

૧ શો પુરુષ	ઈયમ્	ઈવ	ઈમ
૨ જો ,,	ઈસ્	ઈતમ્	ઈત
૩ જો ,,	ઈત્	ઈતામ્	ઈયુઃ

આત્મસ્પૃષ્ટ.

૧ શો પુરુષ	ઈય	ઈવહિ	ઈમહિ
૨ જો ,,	ઈથાઃ	ઈયાથામ્	ઈધ્વમ્
૩ જો ,,	ઈત	ઈયાનામ્	ઈરન્

(આ) આ પ્રસયો લાગતાં ધાતુને વિકરણુ પ્રસયો લાગેછે અને તેને લગતા ગુણુ વૃદ્ધિ વીગેરે ફરફારો થાયછે. ઉ૦ ચુર્+અય+ઈત્=ચોર્+અય+ઈત્=ચોરયેત્; જિ+અ+ઈત્=જે+અ+ઈત્=જયૂ+અ+ઈત્=જયેત્; રુધ્ + ય+ઈત્=રુધ્યેત વીગેરે. અસ્ તથા અદ્ નાં રૂપો આ પ્રસયોથી થતાં નથી.

સ૦—વિધ્યર્થ કેવા અર્થમાં વપરાય છે તે જણાવો.

જ૦—વિધ્યર્થ (૧) સંભવ, આશા, પ્રાર્થના, ઇચ્છા, આશા, ઇત્યાદી જતાવે છે, અને તેવા અર્થના સાદા વાક્યમાં વપરાય છે. (૨) વળી તેવા અર્થના ઉપવાક્યમાં વપરાય છે. (૩) તેમજ જોમાંનું એક વાક્ય બીજા વાક્યપર આધાર રાખતું હોય અને હેતુ કે શરત જતાવતું હોય તેવા સાંકેતિક વાક્યમાં વપરાય છે. ઉ૦-વિપદાભિભૂતોઽપિ નરો ધર્મ ન લ્યેત્; યદિ ગોવિદો દુષ્ટમાર્ગાન્નિવર્તેત શોભનં ભવેત્ વાગેરે.

સ૦—મૃ, પા (કર્મણિ તથા કર્તરિ) અને સૃ જ ધાતુનાં વિધ્યર્થ રૂપો લખો.

૪૦—

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

મૃ (૩-૬)

૧શે પુરૂષ	મ્રિયેય	મ્રિયેવાહિ	મ્રિયેમાહિ
૨જ્ઞે „	મ્રિયેથાઃ	મ્રિયેયાથામ્	મ્રિયેધ્વમ્
૩જ્ઞે „	મ્રિયેત	મ્રિયેયાતામ્	મ્રિયેરન્

પા (૩-૧) કર્મણિ

૧શે પુરૂષ	પીયેય	પીયેવાહિ	પીયેમાહિ
૨જ્ઞે „	પીયેથાઃ	પીયેયાથામ્	પીયેધ્વમ્
૩જ્ઞે „	પીયેત	પીયેયાતામ્	પીયેરન્

પા (૩-૧) ક્તેરિ

૧શે પુરૂષ	પિવેયમ્	પિવેવ	પિવેમ
૨જ્ઞે „	પિવેઃ	પિવેતમ્	પિવેત
૩જ્ઞે „	પિવેત્	પિવેતામ્	પિવેયુઃ

સજ્ (૩-૬)

૧શે પુરૂષ	સૃજેયમ્	સૃજેવ	સૃજેમ
૨જ્ઞે „	સૃજેઃ	સૃજેતમ્	સૃજેત
૩જ્ઞે „	સૃજેત્	સૃજેતામ્	સૃજેયુઃ

સં—વર્ગિય પેહેલા ચાર વ્યંજન પછી હ્ આવે તો હ્ નું શું થાયછે ?

૪૦—વર્ગિય પેહેલા ચાર વ્યંજનમાંથી કોઇપણ વ્યંજન પછી હ્ આવે તો હ્ ને ઠેકાણે પૂર્વના વ્યંજનનો ચોથો અક્ષર મૂકાય છે. ઉ• યચ્છેત્+હરેત્=યચ્છેદ્+ધરેત્=યચ્છે.

દ્વરેત્; વાક્+હરિઃ=વાગ્+ઘરિઃ=વાગ્વરિઃ; પરિવાટ્+હં=પરિ-
વાટ્+હં=પરિવાટ્; કકુપ્+હં=કકુવ્+મ્=કકુબ્મ વીગરે.

૨૦—મોસ્ ના સ્ નો ક્યારે લોપ થાય છે.

૪૦—મોસ્ ના પછી કોઈ સ્વર કે ધોષ વ્યંજન આવે
તો સ્ નો લોપ થાય છે. ૬૦ મોસ્+નૃત્યં શિક્ષેય=મો નૃત્યં શિ-
ક્ષેય; મોસ્+અનુબ્રૂહિ=મોઅનુબ્રૂહિ વીગરે.

પાઠ ૨૯ થી ૩૧ સુધી.

સર્વનામ.

૨૦—સંસ્કૃતમાં મુખ્ય સર્વનામ અર્થ સાથે જણાવો.

૪૦—

સર્વ સખળુ . યદ્ ને યુષ્મદ્ વં
તદ્ તે . કિમ્ કાણુ અથવા શું હૈમ આ
એતદ્ આ . અસ્મદ્ હું અદસ્ આ કેપેણ.

૨૦—આ સર્વનામનાં રૂપો શી રીતે થાય છે ?

૪૦—૧ તદ્, એતદ્, યદ્ ને કિમ્ એમને ઠેકાણે પુ-
લ્લિંગમાં અનુક્રમે ત, એત, ય ને ક અને આલિંગમાં
તા, એતા, યા ને કા મૂકવામાં આવેછે અને પછી એને
અકારાંત પુલ્લિંગ અને આકારાંત આલિંગના પ્રત્યયો લ-
ગાડવામાં આવેછે. નપુંસલિંગમાં પ્રથમા તથા દ્વિતી-
યાના એકવચનમાં એ રૂપો કાયમ રહેછે અને દ્વિવચન
તથા બહુવચનમાં પુલ્લિંગમાં જણાવેલાં રૂપો ધારણ
કરે છે. અને પછી અકારાંત નપુંસલિંગના પ્રત્યયો લાગે
છે. ૬૦ તદ્ + મોસ્ = ત + મોસ = તે + મોસ્ = તયોઃ;
યદ્ + યુ = ય + યુ = યે + યુ = યેષુ; કિમ્ + મ્યામ્ = કા + મ્યા-

મ્=કામ્યામ (સ્ત્રી.) એતદ્+ઈ=એત+ઈ=એતે (ન.)
વીગેરે.

૨ પુલ્લિંગમાં પ્રથમા બહુવચન પ્રત્યય ઈ, ચતુર્થી એક-
વચન સ્મૈ, પંચમી એકવચન સ્માત્, ષષ્ઠી બહુવચન
ઇષામ્ અને સપ્તમી એકવચન સ્મિન્ છે. ઉ. સર્વ+
ઈ=સર્વે; તદ્+સ્મૈ=તસ્મૈ; યદ્+સ્માત=પસ્માત્; કિમ્-
ઇષામ્=કેષામ્; એતદ્+સ્મિન્=એતસ્મિન્ વીગેરે.

૩ સ્ત્રીલિંગમાં ચતુર્થી એકવચન પ્રત્યય સ્યૈ, પંચમી તથા
ષષ્ઠી એકવચન સ્યાસ્, ષષ્ઠી બહુવચન સામ્ અને સપ્તમી
એકવચન સ્યામ્ છે, અને સામ્ (ચિત્ત) બાકીના પ્રત્યય
પેદુલાં આ -હસ્વ થાય છે. ઉ. સર્વા+સ્યૈ=સર્વસ્યૈ; એ-
તા+સ્યાસ્=એતસ્યાઃ; કા+સામ્=કાસામ્; તા+સ્યા-
મ્=તસ્યામ્ વીગેરે.

૪ એતદ્ તથા તદ્ ને ઠેકાણે પુલ્લિંગમાં પ્રથમા એકવચ-
નમાં અનુક્રમે એપઃ તથા સઃ અને સ્ત્રીલિંગમાં એષા તથા
સા થાય છે. એપઃ તથા સઃ માં રહેલા વિસર્ગ ષષ્ઠી
વ્યંજન આવે તો વિસર્ગનો લોપ થાય છે. ઉ. સઃ+
પુરુષઃ=સપુરુષઃ; એષઃ+જનઃ=એષજનઃ વીગેરે.

૫ ત્રણે લિંગના દ્વિતીયાના ત્રણે વચનમાં, તૃતીયાના એક-
વચનમાં, અને ષષ્ઠી અને સપ્તમીના દ્વિવચનમાં એત ને
બદલે એન વિકલ્પે મૂકાય છે. ઉ.

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન

પુલ્લિંગ.

દ્વિતીયા એતમ્-એનમ્ એતૌ-એનૌ એતાન્-એનાન્

તૃતીયા એતેનં-એનેનં

૫. તથા સ.

એતયોઃ-એનયોઃ

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

ત્રિલિંગ.

દ્વિતીયા એનામ્-એનામ્ એતે-એને એતાઃ-એનાઃ

તૃતીયા એતયા-એનયા

૫૦ તયા સ૦ એતયોઃ-એનયોઃ

નપુંસક.

દ્વિતીયા એતદ્ એનત્ એતે-એને એતાનિ-એનાનિ

તૃતીયા તયા પછી અને સપ્તમી પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

૬ અસ્મદ્ અને યુષ્મદ્ ત્રણે લિંગમાં સરખાં છે.

૭ અદસ્ અને ઇદમ્ નાં રૂપે અનિયંચિત રીતે થાય છે, ઇદમ્ નાં દ્વિતીયાના ત્રણે વચનમાં, તૃતીયાનાં એકવચનમાં અને પછી તથા સપ્તમી દ્વિવચનમાં ત્રણે લિંગમાં એનયી થએલાં રૂપે પણ નિકટરે મૂકાય છે.

સ૦—સર્વે, તદ્, એતદ્, યદ્, કિમ્, અસ્મદ્, યુષ્મદ્, ઇદમ્ અને અદસ સર્વનામોનાં રૂપે ત્રણે જાતિમાં આપેા.

એકવચન. દ્વિવચન. બહુવચન.

સર્વ પું.

પ્ર૦	સર્વઃ	સર્વૌ	સર્વે
દ્વિ૦	સર્વમ્	”	સર્વાન્
તૃ૦	સર્વેણ	સર્વાભ્યામ્	સર્વૈઃ
ચ૦	સર્વસ્મૈ	”	સર્વેભ્યઃ
પં૦	સર્વસ્માત્	”	”
૫૦	સર્વસ્ય	સર્વયોઃ	સર્વેષામ્
સ૦	સર્વસ્મિન્	”	સર્વેષુ

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

સર્વ ન૦

પ્ર૦ તથા દ્વિ૦ સર્વમ્

સર્વે

સર્વાણિ

બીજાં ૩યો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

સર્વ સ્ત્રી૦

પ્ર૦

સર્વા

સર્વે

સર્વાઃ

દ્વિ૦

સર્વામ્

”

”

ત્ર૦

સર્વયા

સર્વાભ્યામ્

સર્વાભિઃ

ચ૦

સર્વસ્યૈ

”

સર્વાભ્યઃ

પં૦

સર્વસ્યાઃ

”

”

ષ૦

”

સર્વયોઃ

સર્વાસામ્

સ૦

સર્વસ્યામ્

”

સર્વાસુ

તદ્ પુ૦

પ્ર૦

સઃ

તૌ

તે

બીજાં ૩યો સર્વ પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

તદ્ સ્ત્રી૦

પ્ર૦

સા

તે

તાઃ

બીજાં ૩યો સર્વ સ્ત્રીલિંગ પ્રમાણે.

તદ્ ન૦

પ્ર૦-દ્વિ૦

તદ્

તે

તાનિ

બીજાં ૩યો પુલ્લિંગ પ્રમાણે.

अध्वयन. द्विवचन. अलुवचन.

एतद् पु०

प्र०	एषः	एतौ	एते
द्वि०	एतम् ३ एनम्	„ ३ एनौ	एतान् ३ एनान्
तृ०	एतेन ३ एनेन	एताभ्याम्	एतैः
च०	एतस्मै	„	एतेभ्यः
पं०	एतस्मात्	„	„
ष०	एतस्य	एतयोः ३ एनयोः	एतेषाम्
स०	एतस्मिन्	„	„ एतेषु

एतद् न०

प्र०	एतद्	एते	एतानि
द्वि०	„ ३ एनद्	„ ३ एने	„ ३ एनानि

औं ३ पे। पुक्षिं ग प्रभाञ्चे।

एतद् श्री०

प्र०	एषा	एते	एताः
द्वि०	एताम् ३ एनाम्	„ ३ एने	„ ३ एनाः
तृ०	एतया ३ एनया	एताभ्याम्	एताभिः
च०	एतस्यै	„	एताभ्यः
पं०	एतस्याः	„	„
ष०	„	एतयोः ३ एनयोः	एतासाम्
स०	एतस्याम्	„	„ एतासु

यद् पु०

प्र०	यः	यौ	ये	वी३३
			सर्वं पुं०	प्रभाञ्चे।

(७८)

अप्रवयन. द्विवयन. बहुवचन.

यद् न०

प्र०-द्वि० यद् ये यानि
गीर्णं ३पो पुल्लिङ्ग प्रभाषे.

यद् स्त्री०

प्र० या ये याः वीजरे
सर्व स्त्रीलिङ्ग प्रभाषे.

किम् पु०

प्र० कः कौ के वीजरे
सर्व पुल्लिङ्ग प्रभाषे.

किम् न०

प्र०-द्वि० किम् के कानि
गीर्णं ३पो पु० प्रभाषे.

किम् स्त्री०

प्र० का के काः वीजरे
सर्व स्त्रीलिङ्ग प्रभाषे.

अस्मद् पु०, स्त्री० न०.

प्र०	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वि०	मां इ मा	,, इ नौ	अस्मान् इ नः
तृ०	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः
च०	मह्यम् इ मे	आवाभ्याम् इ नौ	अस्मभ्यम् इ नः

	श्लेषयन्.	द्विपयन्.	पञ्चपयन्.
१०.	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
५०.	मम इ मे	आवयोः इ नौ	अः त्रकम् इ नः
२५०.	मयि	आवयोः	अस्मासु

युष्मद् पु०, श्री०, न०.

५०.	त्वम्	युवाम्	यूयम्
६०.	त्वाम् इ त्वा	,, इ वाम्	युष्मान् इ वः
१००.	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
२५०.	तुभ्यं इ ते	,, इ वाम्	युष्मभ्यम् इ वः
५०.	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
५०.	तव इ ते	युवयोः इ वाम्	युष्माकम् इ वः
२५०.	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

इदम् पु०

५०.	अयम्	इमौ	इमे
६०.	इमम् इ एनम्	,, इ एनौ	इमान् इ एनान्
१००.	अनेन इ एनेन	आभ्याम्	एभिः
२५०.	अस्मै	,,	एभ्यः
५०.	अस्मात्	,,	,,
५०.	अस्य	अनयोः इ एनयोः	एषाम्
२५०.	अस्मिन्	,, ,,	एषु

ऐक्यवचन.	द्विवचन.	अबहुवचन.
	इदम् न०	
प्र०	इदम्	इमे
द्वि०	॥ इ एनद्	॥ इ एने
	पीठं उपो पुष्टिं ग प्रभाते.	॥ एनानि

	इदम् स्त्री०	
प्र०	इयम्	इमे
द्वि०	इमाम् इ एनाम्	इमे इ एने
तृ०	अनया इ एनया आभ्याम्	आभिः
च०	अस्यै	आभ्यः
पं०	अस्याः	आभ्यः
पं०	अनयोः इ एनयोः	आसाम्
सं०	अस्याम्	आसु

	अदस् पु०	
प्र०	असौ	अमी
द्वि०	अमुम्	अमून्
तृ०	अमुना	अमूभ्याम्
च०	अमुष्मै	अमीभ्यः
पं०	अमुष्मात्	अमीभ्यः
पं०	अमुष्य	अमीषाम्
सं०	अमुष्मिन्	अमीषु.

એકવચન.

દ્વિવચન.

બહુવચન.

અદસ્ નં.

પ્ર૦ ત-
થા દિ૦ }

અદઃ

અમ્

અમૂનિ

ળીજાં રૂપે પુદ્ધિગ પ્રમાણે.

અદસૂ સ્ત્રી૦

પ્ર૦	અસૌ	અમૂ	અમૂઃ
દિ૦	અમૂમ્	”	”
તૃ૦	અમુયા	અમૂભ્યામ્	અમૂભિઃ
ચ૦	અમુષ્યૈ	”	અમૂભ્યઃ
પ૦	અમુષ્યાઃ	”	”
પ૦	”	અમુયોઃ	અમૂષામ્
સ૦	અમુષ્યામ્	”	અમુષુ.

૨૦—અનિશ્ચિતાર્થ સી રીતે જણાવાય છે ?

૪૦—કિમ્ સર્વ નામનાં રૂપોને ચિત્ પ્રત્યય લગાડી અનિશ્ચિતાર્થ દર્શાવાય છે. ઉ૦ કિઞ્ચિત્, કશ્ચિત્, કાચિત્ વીગેરે.

૨૦—દંલ વ્યંજન પછી લ્ આવ્યો હોય તો શું સંધિ થાય ?

૪૦—દંલ વ્યંજન પછી લ્ આવ્યો હોય તો દંલનો લ્ થાય છે. ઉ૦ તદિત્+લ્તા=તદિલ્લતા. પરંતુ નૂ પછી લ્ આવ્યો હોય તો નૂ ને ગદ્યે અનુસારે પૂર્વક લ્ થાય છે. ઉ૦ તાન્+લોકાન્=તાંલ્+લોકાન્=તાંલ્લોકાન્

પાઠ ૩૨ મો.

સ૦—એકનાં રૂપો શી રીતે થાયછે ?

જ૦—એકનાં રૂપો સર્વ પ્રમાણે સર્વનામ તરીકે થાય છે, જે પાછળ જોવાથી જણાયે.

સ૦—નૌ શબ્દનાં રૂપો શી રીતે થાયછે ?

જ૦—નૌ શબ્દનાં રૂપો વ્યંજનાંત નામોના સામાન્ય પ્રલયો લગાડી થાયછે. ઉ૦ નૌ+અસુ=નાવઃ ; નૌ+સૂ+નૌઃ નૌ+સુ=નૌષુ વીગરે.

સ૦—શૂ દ્રાસંત નામનાં રૂપો શી રીતે થાયછે ?

જ૦—શૂ દ્રાસંત નામનાં રૂપો પશુ સામાન્ય પ્રલયો લગાડીતે થાયછે. અંત્ય શૂ નો ઘેર વ્યંજન પેહેલાં ગુ અને અધોપ પેહેલાં ક્ થાયછે. ઉ૦ દિશુ+મ્યામ્=દિશુ + મ્યામ્=દિશ્મ્યામ્ ; દિશુ+સુ=દિશ્+સુ=દિશ્ચુ વીગરે.

સ૦—નૌ તથા સશ્ચિ શબ્દનાં રૂપો લખે.

જ૦—

એકવચન

દ્વિવચન

બહુવચન

નૌ સ્ત્રી૦

પ૦	નૌઃ	નાવૌ	નાવઃ
દ્વિ૦	નાવમ્	„	„
તૃ૦	નાવા	નૌમ્યામ્	નૌભિઃ
ચ૦	નાવે	„	નૌમ્યઃ
પ૦	નાવઃ	„	„
પ૦	„	નાવોઃ	નાવામ્
સ૦	નાવિ	„	નૌષુ
સં૦	નૌ	નાવૌ	નાવઃ

ओऽवयव.

द्विवयव.

पञ्चवयव.

सखि पु०

प्र०	सखा	सखायौ	सखायः
दि०	सखायम्	„	सखीन्
तृ०	सख्या	सखिभ्याम्	सखिभिः
च०	सख्ये	„	सखिभ्यः
प०	सख्युः	„	„
प०	„	सख्योः	सखीनाम्
स०	सख्यौ	„	सखिषु
सं०	सखे	सखायौ	सखायः

 * *
 * *
 * *
 * *
 * *

જાહેર ખામર.

નીચે જણાવેલાં પુસ્તકો નીચે સહી કરનાર તરફથી મળશે:-

૧ સંસ્કૃત માગોપદેશિકાની પ્રસ્તોતર ગોટ:-કિંગમ આના
છ ટપાલ ખર્ચ અડધો આના.

૨ શ્રી કમ્બેદીય વ્રહ્મ (નિત્ય) કર્મ:-(વિપય ૧૮. સાર
સાથે મુગ્ધાની છાપનું સારા કાગળ પર કિંગમ આના
બાર. ટપાલ ખર્ચ માફ.

૩ શ્રી શુક્લયજુર્વેદીય વ્રહ્મ (નિત્ય) કર્મ:-(વિપય ૩૦૨૪ર
સાથે મુગ્ધાની છાપનું સારા કાગળ પર કિંગમ રૂપીએ
એક. ટપાલ ખર્ચ માફ.

૪ મુદ્દત લેખક:-શુક્લમતી બાપાંતર સાથે છપાય છે.
જ્યાંથી પુસ્તકો રાખનારને દિક્ષાયતથી આપવામાં
આવશે.

જેશી જયશંકર પ્રેમાનંદ.

હું મારતર ઐંગ્લો-વરનાકુચર રકુલ
વસો.

